

به نام خدا

عملیات کثیف

مؤلف:

محمد رضا دلیر

انتشارات بامن

(با همکاری چاپ و نشر ایران)

۱۴۰۱

سرشناسه : دلیر، محمدرضا، ۱۳۵۶-

عنوان و نام پدیدآور: عملیات کثیف / مولف محمدرضا دلیر.

مشخصات نشر: بامن (با همکاری سامانه اطلاع رسانی چاپ و نشر ایران)، ۱۴۰۱.

مشخصات ظاهری: ۸۶۱ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۵۱-۸۱-۶

وضعیت فهرست نویسی: فیفا

یادداشت: کتابنامه: ص ۸۶۱ - ۸۴۹

موضوع: جاسوسی

رده بندی کنگره: PE۱۱۲۷

رده بندی دیویی: ۴۲۸/۲۳

شماره کتابشناسی ملی: ۹۱۴۷۸۳۲

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیفا

نام کتاب: عملیات کثیف

مولف: محمدرضا دلیر

ناشر: بامن (با همکاری سامانه اطلاع رسانی چاپ و نشر ایران)

صفحه آرای، تنظیم و طرح جلد: پروانه مهاجر

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول - ۱۴۰۱

چاپ: مدیران

قیمت: ۶۹۰۰۰۰ تومان

فروش نسخه الکترونیکی - کتاب رسان:

<https://chaponashr.ir/ketabresan>

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۵۱-۸۱-۶

تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵

www.chaponashr.ir

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۵.....	بخش ۱: جاسوسی
۱۶.....	فصل ۱: مفهوم جاسوسی
۱۷.....	جاسوسی
۲۱.....	جاسوسی در اصطلاح
۲۲.....	حقوق کیفری
۲۷.....	معیار تمییز جاسوسی از خیانت به کشور
۲۸.....	تفکیک جاسوسی از خیانت به کشور
۲۹.....	رابطه بین جاسوسی و خیانت به وطن
۳۳.....	سابقه تاریخی
۳۴.....	ضد جاسوسی
۳۷.....	پیشینه تاریخی
۴۵.....	فصل ۲: احکام تجسس و جاسوسی
۴۵.....	احکام تجسس حرام
۵۲.....	احکام تجسس مضر به نظام
۵۴.....	احکام تجسس غیر حرام (جایز)
۵۷.....	تحلیل و بررسی
۵۹.....	فصل ۳: مصادیق و موارد تجسس حرام
۵۹.....	مصادیق و موارد تجسس حرام
۶۱.....	مصادیق تجسس برضد نظام
۶۵.....	فصل ۴: مستثنیات تجسس و ادله آن
۶۵.....	تجسس جایز

۷۶	اهمیت نظارت و بازرسی
۸۲	دلایل اهمیت نظارت و بازرسی
۹۴	وظایف کارگزاران
۹۶	بازرسی و کنترل کارگزاران در قانون اساسی
۹۷	تجسس مغیا به انگیزه و غرض شرعی و عقلایی صحیح
۱۰۳	تجسس منفی
۱۱۰	نقش سازمان های اطلاعاتی و امنیتی
۱۱۱	فصل ۵: اقسام جاسوسی و تفاوت آن با نهادهای مشابه
۱۱۱	احکام تجسس و جاسوسی
۱۱۲	معیار تمیز جاسوسی از خیانت به کشور
۱۱۴	نحوه ارتکاب جاسوسی و عناصر آن با توجه به فناوری نوین
۱۲۵	فصل ۶: جاسوسی در فضای مجازی
۱۲۵	امنیت در فضای مجازی
۱۲۷	فضای مجازی ^۳
۱۳۰	پیشینه تاریخی جرم جاسوسی در فضای مجازی
۱۳۹	فصل ۷: جاسوسی در فضای مجازی، شیوه‌ها و مرتکبین آن
۱۳۹	انواع جاسوسی در فضای مجازی
۱۳۹	انواع جاسوسی در فضای مجازی
۱۴۸	شیوه های ارتکاب انواع جاسوسی در فضای مجازی
۱۵۷	مرتکبان جاسوسی در فضای مجازی و انگیزه های آنان
۱۶۵	فصل ۸: مبانی جرم انگاری جاسوسی
۱۶۵	جرم انگاری
۱۷۸	شنود غیرمجاز
۱۸۰	ابعاد جاسوسی
۱۸۳	اقسام جاسوسی

۱۸۶	خصوصیات جرم جاسوسی
۱۸۷	عناصر جرم جاسوسی
۱۸۸	جرایم مرتبط با جاسوسی
۱۸۹	علل انگیزشی جاسوسی
۲۰۵	فصل ۹: طبقه بندی و ارکان تشکیل دهنده جرم جاسوسی
۲۰۵	اقسام و انواع جاسوسی
۲۲۴	تحلیل و بررسی
۲۲۶	مراحل جاسوسی
۲۲۸	انواع جاسوسی در صحنه بین المللی «از نظر موضوعات مورد تجسس»
۲۳۰	طبقه بندی با توجه به زمان صلح و زمان جنگ
۲۳۰	اهداف و ارکان تشکیل دهنده جرم جاسوسی و نوع آن
۲۳۳	موضوع جرم جاسوسی
۲۳۷	فصل ۱۰: جرم جاسوسی در قوانین مدون ایران و آمریکا
۲۳۷	جاسوسی در حقوق آمریکا
۲۴۴	قوانین جاسوسی در ایالات متحده آمریکا
۲۵۶	جاسوسی در حقوق ایران
۲۶۵	مراجع صلاحیت دار ایران برای رسیدگی به جرم جاسوسی
۲۶۷	وجه اشتراک و افتراق جاسوسی در ایران و آمریکا
۲۷۹	تحلیل و بررسی
۲۸۳	فصل ۱۱: جرم جاسوسی در قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح
۲۸۳	مصادیق و مجازات جاسوسی در قانون مجازات اسلامی
۲۹۳	مصادیق و مجازات جرم جاسوسی در قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح
۳۰۶	دادگاه صالح برای رسیدگی به جرایم علیه امنیت کشور
۳۰۸	تحلیل و بررسی
۳۱۱	فصل ۱۲: جرم جاسوسی در محیط حقیقی و مجازی

۳۱۱	جرم جاسوسی در محیط
۳۱۳	مقوله جاسوسی سایبری
۳۲۱	طبقه بندی ویژگی های جرایم سایبری
۳۲۲	بیان ویژگی های مجرمین مجازی
۳۲۶	ویژگی های جرایم سایبری
۳۳۰	سابقه تاریخی جرایم رایانه ای
۳۳۴	ضمانت اجرایی قانون جرایم رایانه ای
۳۳۹	بخش ۲: ابزارها و شگردهای جاسوسی از گذشته تا امروز
۳۴۰	فصل ۱: شیوه ها و شگردهای نوین جاسوسی
۳۴۰	شگردهای سازمان های جاسوسی
۳۴۰	شکارگاه ها یا کمین گاه های جاسوسی
۳۴۱	انگیزه های جاسوسی
۳۴۲	پوشش های جاسوسی
۳۴۳	چگونگی راه نفوذ سازمان های جاسوسی
۳۴۷	روش های فریب افراد توسط سازمان های جاسوسی
۳۵۱	فصل ۲: ابزار جاسوسی عجیب استفاده شده در دوران جنگ سرد
۳۵۱	جنگ سرد
۳۵۲	عجیب ترین ابزارهای جاسوسی
۳۷۳	فصل ۳: ابزارهای جاسوسی و ترور در دنیای امروزی
۳۷۳	ترور
۳۷۴	تروریست
۳۷۹	ابزارهای عجیب غریب جاسوسی و ترور در جهان
۳۸۱	شیوه های کلاسیک جاسوسی در دنیا
۳۸۴	ابزار جاسوسی واقعی عصر مدرن
۳۸۶	افزایش استفاده از هوش مصنوعی در سازمان های جاسوسی غربی

۳۸۷	اینترنت بزرگترین ابزار جاسوسی دنیای مدرن
۳۹۰	آژانس امنیت ملی آمریکا
۳۹۱	فصل ۴: عجیب‌ترین ابزارهای جاسوسی
۳۹۱	عجیب‌ترین‌ها
۳۹۵	وسایل مورد نیاز یک مامور «کا.گ.ب» در سال ۱۹۷۰
۴۰۱	دستگاهی قدیمی برای رمزگذاری و رمزگشایی نوشته‌ها
۴۱۱	فصل ۵: معروف‌ترین جاسوس‌های دنیا
۴۱۱	معروف‌ترین زنان جاسوس دنیا
۴۱۲	آشنایی با ۱۰ زن جاسوس مشهور جهان
۴۱۷	ده جاسوس برتر تاریخ
۴۲۶	مهندسی که برای چین جاسوسی می‌کرد
۴۲۷	جاسوس روس در سازمان سیا
۴۲۸	مهندسی که برای چین جاسوسی می‌کرد
۴۳۱	بخش: ۳ جاسوسی‌های رایانه‌ای و جنگ رسانه‌ای
۴۳۲	فصل ۱: جاسوسی رایانه‌ای
۴۳۲	ابعاد جاسوسی رایانه‌ای
۴۳۴	رایانه، جرایم مربوط به آن و مفهوم سایبر
۴۳۷	جرایم مربوط به رایانه
۴۴۰	ویژگی‌های جرایم رایانه‌ای و اینترنتی
۴۴۲	ماهیت جرایم رایانه‌ای
۴۴۴	سایبر
۴۵۰	تحلیل و بررسی
۴۵۳	فصل ۲: نظریه‌های جرم جاسوسی رایانه‌ای
۴۵۳	فضای مجازی و جاسوسی
۴۵۷	مبانی نظری جرم جاسوسی رایانه‌ای
۴۵۷	نظریه راست جدید

۴۵۸	..... نظریه پست مدرن
۴۶۰	..... تحولات قانون گذاری در زمینه جرم جاسوسی
۴۶۷	..... فصل ۳: جاسوسان سایبر
۴۶۷	..... انواع جاسوسان در سایبری
۴۶۸	..... شناخت جاسوسی سنتی
۴۷۲	..... شیوه های دست یابی به اطلاعات و روش های جاسوسی
۴۷۴	..... مراحل جاسوسی سایبری
۴۷۶	..... مصادیق جرم جاسوسی سایبری
۴۸۰	..... بررسی مواد وارکان مرتبط با جاسوسی رایانه ای
۴۸۴	..... داده های سری
۴۸۷	..... فصل ۴: جرم و امنیت در فضای سایبر
۴۸۷	..... جرایم برضد امنیت داخلی و خارجی کشور
۴۸۹	..... پیشگیری از جرایم سایبری
۴۹۲	..... چالش های موجود در فضای سایبر
۴۹۶	..... کنوانسیون جرایم محیط سایبر (بوداپست ۲۰۰۱)
۵۰۱	..... تدابیر شکلی
۵۰۵	..... صلاحیت قضایی در محیط مجازی
۵۰۷	..... بررسی سیاست جنایی در ایران و راه کارهای پیشنهادی
۵۱۱	..... فصل ۵: ارزیابی جرم جاسوسی رایانه ای در نظام حقوقی ایران و اسناد
۵۱۱	..... جرم جاسوسی رایانه ای در نظام حقوقی ایران
۵۱۶	..... عناصر سه گانه جرم جاسوسی رایانه ای
۵۲۶	..... بررسی مواد قانون تجارت الکترونیک
۵۳۲	..... ارزیابی ضمانت اجرای جرم جاسوسی رایانه ای
۵۳۹	..... فصل ۶: مواد قانونی مرتبط با جاسوسی رایانه ای
۵۳۹	..... داده رایانه ای

۵۴۰	بررسی ماده ۳ قانون جرایم رایانه ای
۵۴۲	نمونه هایی از داده های به کلی سری
۵۴۳	نقض تدابیر امنیتی سامانه های رایانه ای (موضوع ماده ۴ قانون جرایم رایانه ای)
۵۴۳	بی احتیاطی و بی مبالاتی در حفظ داده های سری (موضوع ماده ۵)
۵۴۴	پرونده های مطرح شده
۵۴۸	تحلیل و بررسی
۵۴۹	فصل ۷: جرم جاسوسی رایانه ای در اسناد بین المللی
۵۴۹	جایگاه جاسوسی رایانه ای
۵۵۰	کنوانسیون بوداپست و پروتکل الحاقی آن:
۵۵۵	کنوانسیون جرایم سایبری شورای اروپا
۵۵۸	سند کمیته پیشگیری و بسط عدالت کیفری (۲۰۰۵) شورای اروپا و ملل متحد
۵۶۲	ارزیابی جرم جاسوسی رایانه ای در اسناد بین المللی
۵۶۵	جرایم رایانه ای در دیگر کشورها
۵۷۰	عملکرد کشورها و واکنش های موجود در باب جرایم رایانه ای
۵۷۵	تحلیل و بررسی
۵۷۷	فصل ۸: جنگ رسانه ای دشمن و راهکارهای مقابله
۵۷۷	جنگ رسانه ای دشمن
۵۷۸	جنگ رسانه ای، جنگ امروز کشور
۵۷۹	توصیف جنگ های رسانه ای
۵۸۰	چگونگی تاثیرگذاری جنگ رسانه ای
۵۸۱	مراحل مختلف جنگ رسانه ای دشمن
۵۸۴	رویکرد خبری در جنگ رسانه ای
۵۸۷	موفقیت های نظام سلطه در جنگ رسانه ای
۵۸۹	نحوه اجرای سیاست ها و راهبردها در مقابله با جنگ های رسانه ای

۵۹۰	مصادیق جنگ رسانه ای
۵۹۴	مرکز تعامل جهانی وزارت خارجه آمریکا
۵۹۶	جمع بندی
۵۹۹	بخش ۴: امنیت و جاسوسی
۶۰۰	فصل ۱: تهدیدهای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران
۶۰۰	گونه شناسی تهدیدهای امنیت ملی
۶۰۱	سطوح تهدیدها در آسیب شناسی امنیتی جمهوری اسلامی ایران
۶۰۴	آسیب شناسی تهدیدهای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران
۶۱۲	گونه شناسی تهدیدهای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران
۶۱۶	نشانه های قدرت مقاومت ایران در برابر تهدیدهای لایه ای و ترکیبی
۶۱۸	تحلیل و بررسی
۶۲۱	فصل ۲: اولویت بندی تهدیدات امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران
۶۲۱	امنیت ملی پایدار
۶۲۲	چارچوب نظری
۶۲۵	روش تحقیق
۶۲۸	تهدیدات امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران
۶۳۶	نتیجه و بحث نهایی
۶۴۱	فصل ۳: راهبردهای امنیتی ایران در مقابله با جنگ نرم مخالفان
۶۴۱	راهبردهای امنیتی ایران
۶۴۱	واکاوی ابزارها و اهداف جنگ نرم مخالفان نظام جمهوری اسلامی ایران
۶۴۵	حمایت غیرمستقیم از افزایش توزیع و مصرف مواد مخدر در ایران
۶۴۶	حمایت از ایجاد و گسترش شایعه های براندازانه
۶۴۹	فصل ۴: تهدیدات راهبردی سایبرنتیک علیه ج.ا. ایران متأثر از قطعنامه ی ۲۲۳۱ شورای امنیت
۶۴۹	گزیده ای از بیانات آیت الله خامنه ای (مدظله العالی)
۶۴۹	مرور اجمالی

۶۵۰	تعهدات نظارت سایبری ایران در مذاکرات سه‌گانه
۶۵۲	پروژه کوانتوم آژانس امنیت ملی علیه تأسیسات اتمی ایران
۶۵۴	تعهدات سایبری ایران، راه ورود کوانتوم به تأسیسات اتمی
۶۵۷	بررسی حوزه‌ها و وسعت تهدیدات سایبری پروژه کوانتوم توسط بازی احتمالات
۶۶۸	بازخوانی سوابق دشمنی پنج چشم علیه ج.ا. ایران
۶۷۳	فصل ۵: سابقه شرارت‌های آمریکا علیه مردم ایران
۶۷۳	اقدامات خصمانه و دخالت‌های آمریکا
۶۷۳	کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲
۶۷۴	حمایت و تحکیم پایه‌های حکومت استبدادی شاه
۶۷۴	تشکیل ساواک در ایران
۶۷۵	تحمیل قانون استعماری کاپیتولاسیون و تحقیر ملت بزرگ ایران
۶۷۵	حمله نظامی به طبرس
۶۷۶	کودتای نوژه
۶۷۷	تحریک عراق و تحمیل جنگ علیه ایران
۶۷۸	فشارهای اقتصادی و اقدامات تحریمی علیه نظام جمهوری اسلامی
۶۷۹	حمایت، سازمان‌دهی و هدایت مخالفان نظام
۶۷۹	فضاسازی سیاسی و تبلیغاتی و جنگ روانی علیه نظام جمهوری اسلامی
۶۸۰	اختصاص بودجه‌های کلان برای مقابله با نظام جمهوری اسلامی
۶۸۰	مقابله با دستیابی جمهوری اسلامی به فناوری هسته‌ای
۶۸۱	تهاجم فرهنگی و جنگ نرم
۶۸۳	فصل ۶: بزرگترین کارخانه جاسوسی دنیا
۶۸۳	آژانس امنیت ملی «آمریکا»
۶۸۷	آژانس امنیت ملی در فرهنگ عمومی
۶۹۱	فصل ۷: استراتژی امنیت ملی آمریکا در قبال ایران
۶۹۱	استراتژی آمریکا پس از جنگ سرد

۶۹۳	اسلام مبارز تهدید کننده منافع آمریکا
۶۹۴	اروپای بزرگ، رقیب آمریکا
۶۹۶	آسیا، تهدیدی برای آمریکا
۶۹۷	خاورمیانه و نگرانی‌های آمریکا
۶۹۷	خاور نزدیک بزرگ
۶۹۷	دیدگاه آمریکا نسبت به آینده ج.ا.ا.
۶۹۸	حادثه ۲۰ شهریور (۱۱ سپتامبر)
۶۹۹	سلطه طلبی آمریکا
۷۰۰	آمریکا و تهدید علیه ج.ا.ا.
۷۱۱	فصل ۸: افشاگری‌های جاسوسی گسترده (۲۰۱۳- تاکنون)
۷۱۱	افشاگری‌های جاسوسی (۲۰۱۳- تاکنون)
۷۱۱	نظارت آژانس امنیت ملی (ان‌اس‌ای)
۷۱۴	پیش از افشاگری اسنودن
۷۱۵	افراد، سازمان‌ها و کشورهای مورد جاسوسی
۷۱۶	سازمان، اهداف، روش‌ها
۷۱۷	نقشه جمع آوری داده‌های جهانی آژانس امنیت ملی ایالات متحده آمریکا
۷۱۹	افشاگری‌های غیر مرتبط با اسنودن
۷۴۰	نقض آزادی‌های مدنی و حقوق بین‌المللی
۷۴۳	بخش ۵: جامعه اطلاعاتی جاسوسی
۷۴۴	فصل ۱: ارتباط جامعه اطلاعاتی آمریکا و جامعه اطلاعات نظامی انگلیس
۷۴۴	بررسی جامعه اطلاعاتی آمریکا و وابستگی آن به جامعه اطلاعات نظامی انگلیس
۷۴۶	اعضای جامعه اطلاعاتی آمریکا
۷۵۰	معرفی فعالیت‌های ۱۷ آژانس جاسوسی و اطلاعاتی اختصاصی آمریکا
۷۵۵	فصل ۲: فعالیت‌های سازمان سیا در صحنه‌ی سیاسی ایران
۷۵۵	فعالیت‌های سیاسی سازمان سیا

۷۶۵	..... نقش سازمان سیا در تحولات سیاسی کشور
۷۷۳	..... پایگاه های جاسوسی آمریکا در ایران
۷۷۷	..... طرح کودتا علیه نظام جمهوری اسلامی توسط سازمان سیا
۷۸۱	..... فصل ۳: افشای پیچیده ترین عملیات جاسوسی قرن
۷۸۱	..... افشای پیچیده ترین عملیات جاسوسی قرن
۷۸۲	..... جلسه در کرملین
۷۸۴	..... مروری بر ۶ عملیات بزرگ وزارت اطلاعات
۷۹۸	..... اعمال دستگاه های اطلاعات خارجی
۸۰۱	..... فصل ۴: استفاده از «جنگجویان فرازمینی» در سازمان سیا
۸۰۱	..... «جنگجویان فرازمینی»
۸۰۲	..... تصاحب پگاسوس توسط سیستم اطلاعاتی آمریکا با کارت حقوق بشر
۸۰۵	..... عملیات جاسوسی با روشی متفاوت در آمریکا
۸۰۸	..... گردشگری پلیسی
۸۱۱	..... فصل ۵: مخوف ترین سازمان های اطلاعاتی جهان
۸۱۱	..... ساواک
۸۱۱	..... موساد/ رژیم صهیونیستی
۸۱۲	..... استخبارات/ رژیم بعث عراق
۸۱۳	..... آی اس آی / پاکستان
۸۱۳	..... گشتاپو/ آلمان نازی
۸۱۴	..... کاگب/ شوروی
۸۱۵	..... اشتازی/ آلمان شرقی
۸۱۶	..... سکوریتاته/ دولت سوسیالیستی رومانی
۸۱۷	..... سیا/ ایالات متحده آمریکا
۸۱۷	..... ام اس اس / جمهوری خلق چین
۸۱۸	..... سازمان امنیتی دولتی / کره شمالی

۸۱۹	.....بهترین سازمان های اطلاعاتی جهان
۸۳۱	..... عملیات های کثیف دیگر جاسوسی های آمریکا
۸۳۲	..... بخشی از فتنه ها، بازی های سیاسی و ترورهای سیا
۸۳۷	..... شکنجه در سیا
۸۴۱	..... نتیجه گیری
۸۴۹	..... منابع و مآخذ
۸۴۹	..... الف- منابع فارسی و عربی
۸۵۹	..... ب) اسناد
۸۶۰	..... ج) منابع انگلیسی
۸۶۱	..... د) سایت ها

بخش ۱

جاسوسی

فصل ۱: مفهوم جاسوسی

تاریخچه جرم جاسوسی

از گذشته های دور و با پدید آمدن زندگی جمعی، بحث جرم و وجود آن نیز همسو با جامعه شکل گرفته است. در عصر حاضر با توجه به پیچیده شدن جوامع و وجود ابزارهای جدید، جرائم نیز ظهور متفاوتی پیدا نموده اند. امروزه جرم در قالب ها و اشکال مختلف در هر جامعه ای بروز و ظهور می نماید. در این میان جرم جاسوسی از شرایط ویژه ای برخوردار است. از زمانی که دولت ها هر چند در شکل های ابتدایی خود پا به عرصه وجود نهادند و مرزبندی میان کشورها شکل گرفت، ارتکاب جرایمی چون جاسوسی نیز مطرح شد. در ابتدا اغلب جاسوسی به عنوان یک جرم تلقی نمی شد، بلکه به نوعی کیاست و زرنگی تلقی می گردید. در گذشته جاسوسی محدود به دوره جنگ و امور نظامی بود. اما امروزه دامنه ی آن بسیار گسترش پیدا نموده است و در امور علمی، اقتصادی، سیاسی و... نیز مصداق پیدا می نماید.

این جرم در طول حیات خود، سه دوره را پشت سرگذارده است:

۱. دوره اول (از زمان باستان تا اوایل قرن نوزدهم): در این دوره، بین جرایم عمومی و سیاسی هیچ فرقی وجود نداشت و مجرمان سیاسی از امتیازات ویژه برخوردار نبودند.
۲. دوره دوم (دوران رشد و شکوفایی جرم سیاسی، از قرن ۲۱ تا زمان وقوع جنگ های جهانی): در این دوره، جامعه تحت تاثیر تالیفات فلاسفه و دانشمندان قرن هجدهم قرار داشت.
۳. دوره سوم (دوران افول جرم سیاسی، پس از جنگ های جهانی اول و دوم): وقوع جنگ های جهانی و رقابت احزاب، در افزایش جرایم سیاسی نقش بسزایی داشت. در این دوره مرتکبان جرایم سیاسی از اقشار گوناگون نظامیان، سیاستمداران، سیاستمداران بودند.^۱

انقلاب شوروی (سابق) و تقویت حزب کمونیست در سایر کشورها، سبب گسترش قتلها و جرایم سیاسی و وقوع انقلاب های متعدد در سایر کشورهای جهان شد. از این رو، برخی از کشورها علاوه بر انعقاد پیمان های نظامی، در برخورد با مجرمان سیاسی تجدیدنظر کردند و مجازات های سنگین تری برای این دسته از مجرمان قائل گردیدند.

امروزه بیشتر دولت های جهان بر این باورند که نتیجه جرایم سیاسی و من جمله جاسوسی به خطراتدان موجودیت کشور یا تغییر دادن اساس حاکمیت آن از طریق توسل به زور است و به همین دلیل، مجازات های شدید و سنگینی نسبت به مرتکبان جرایم سیاسی اعمال می کنند. این تلقی از جرم جاسوسی به عنوان حرکتی علیه امنیت یک کشور، که امروزه به شکل سازمان یافته و فراملی ظهور نموده است، باعث توجه ویژه برخی دولت ها به این جرم شده است.

این موارد و همچنین عدم وجود تعریفی کامل در حقوق موضوعه ایران که جامع اطراف و مانع اغیار باشد و هم چنین فواید مترتب بر تحقیقات تطبیقی در این زمینه جهت دستیابی به چارچوب های مفهومی جدیدتر و جامع تر، از طریق مقایسه و تطبیق نظام مند قوانین موجود، شناسایی موارد حائز اهمیت در کشورهای مورد نظر و مقایسه ی آن با کشورهای دیگر، به منظور تدوین قوانینی کامل و کاربردی تر، ما را بر آن داشت تا در این پژوهش، علاوه بر بررسی جرم جاسوسی در ایران، به سراغ حقوق آمریکا رفته تا با بررسی دقیق این جرم در این کشور و در نظر گرفتن عناصر اصلی این جرم و تأمل در وجوه افتراق و اشتراک موجود که به تبع آن نقاط قوت و ضعف قوانین دو کشور در این مورد آشکار می شود به تعریفی جامع و منطبق با شرایط فعلی جهانی از این جرم نائل گردیم.

جاسوسی

تجسس و جاسوسی در لغت

تجسس در لغت و عرف به معنای جستجو از درون امور است. از شواهد برمی آید که تجسس تنها پیگیری زشتی ها پنهانی نیست، بلکه اعمّ از آن است. کتاب مقایسه اللغه در معنای «جس» می نویسد؛ جس شناخت چیزی با دریافت نامحسوس و ظریف است. جاسوس (بر وزن فاعول) نیز از همین باب است، زیرا او هر خبری را که بخواهد به آرامی و بی سر و صدا به چنگ می آورد

«تجسس» یعنی به سخن قوم گوش فراداد و خبر آنها را به قصد خیر دریافت کرد و تجسس یعنی خبر و احوال آنها را به نیت شر و فتنه دریافت نمود. جاسوس یعنی آنکه در جستجوی خبرهاست، همانند جاسوس و یا آنکه جاسوس در کسب خبر نیت خیر دارد، اما جاسوس نیت فتنه و شر. برخی گفته اند تجسس جستجوی عیوب است و تجسس گوش فرادادن و نیز گفته شده : هر دو در اخباریابی به یک معنا بکار می روند.

در مجموع بدست می آید که تجسس در لغت عرب اختصاص به خبریابی برای دیگران ندارد بلکه اعم از آن است چنانکه در لسان عرب از باورمندان به این اختصاص، با لفظ قیل یاد شده است وجود اختصاص (کسب خبر تنها برای دیگران) در خصوص لفظ جاسوس بعید نیست. از سوی دیگر تجسس در عیوب و بدی‌ها، و تجسس تنها جستجوی خوبی‌ها و امور خیر نیست و چنان انحصاری در معنای این دو واژه وجود ندارد^۱.

گواه درستی مدعای ما آن است که می توان واژه جاسوس را در مورد جاسوسان دشمنان جوامع اسلامی بکار برد، حال آنکه این جاسوسی، جستجوی پیشرفت‌های مثبتی است که در آن جوامع وجود دارد، مگر بگوئیم این امور مثبت از نظر مخالفان منفی و آسیب زننده است و همین امر در صدق تجسس به معنای جستجوی بدی‌ها کافی است. در هر صورت از مجموع سخن و آرای اهل لغت بدست می آید که تجسس به معنای کاوش و جستجوی خبرهاست و انگیزه آنی کاوش، در صدق مفهوم تجسس دخالتی ندارد. به این ترتیب غرض و هدف تجسس هرچه باشد (خوب یا بد) در صدق مفهوم تجسس تفاوتی ایجاد نمی کند. انگیزه خیر هم اگر دخالتی داشته باشد، تنها در نفی حکم (حرمت) است نه در صدق موضوع (تجسس).

درباره واژه جاسوس آمده است: «جستجوکننده خبر برای بدی. شخصی باشد که از ملکی به ملک دیگر خبر برد. خبرپرس. خبرپرسنده. ج، جواسیس. ایشه. صاحب سر شرّ. (خلاف ناموس، صاحب سر خیر) خبرجوی. خفیه. پرسش کننده‌ی احوالپرس. خبرپژوه. جستجوکننده‌ی احوال. پژوهنده.

همچنین آمده است: «خبرکش، خبرچین، جستجوکننده خبر، کسی که اخبار و اسرار کسی یا اداره ای یا مملکتی را بدست بیاورد و به دیگری اطلاع بدهد.»

یکی دیگر از اساتید معظم در خصوص واژه جاسوس فرموده است: (در حقوق بین الملل عمومی) کسیکه محرمانه یا تحت عنوانهای نادرست به نفع خصم در صدد تحصیل اطلاعاتی از نقشه و قوای طرف و مقاصد او برآید.

و در حقوق آمریکا نیز واژه espionage به معنای (جاسوسی کردن، کسب خبر از دشمن، مراقب دشمن) می باشد.

(در حقوق جزاء) اشخاص ذیل جاسوسند:

الف- هرکس که برای بدست آوردن اسناد یا اطلاعاتی به نفع دشمن به یک قلعه یا مکان مستحکم یا پاسگاهیا هر بنگاه نظامی یا استحکامات و اردوگاه‌ها یا منزلگاه‌های ارتش داخل شده باشد.

ب- هرکس که برای دشمن اسناد یا اطلاعاتی بدست آورد که ممکن است نسبت به عملیات ارتش یا نسبت به تأمین قلاع یا امکانه مستحکم یا پاسگاه‌ها یا بنگاه‌های نظامی مضر باشد.

۱. محبوبه جزینی بجزستانی (۱۳۸۱) بررسی فقهی و حقوقی تجسس در اسلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق، مجتمع علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد،

ج-هرکس که جاسوسان و افراد دشمن را که برای اکتشاف مأمور شده باشند عمداً مخفی نموده یا سبب اختفاء آنان گردد.

د-هرکس که اسرار نظامی یا سیاسی یا مفاتیح رمز را برخلاف مصالح کشور به اجنبی تسلیم کند.

جمع جاسوس، جواسیس است که به معنای کسانی که در جستجوی خبرهای بد می باشند از مشتقت آن جس، جساس، مجس، جساسه، جسیس، و تجسس می باشد.^۱

تعریف جاسوسی

در فرهنگ حقوق انگلستان از جاسوسی اینگونه تعریف شده است: «جاسوسی عبارت است از تحصیل یا تسلیم اطلاعاتی به دشمن به نحوی که افشای آن اطلاعات برای امنیت یا مصالح کشور مضر و برای دشمن مفید باشد.»

جاسوس به شخصی گفته می شود که تحت عناوین غیرواقعی و مخفیانه به نفع خصم درصدد تحصیل اطلاعات یا اشیایی باشد. جاسوس به معنی جستجوکننده خبر و به کسی اطلاق می شود که اخبار و اطلاعات محرمانه مربوط به یک کشور را بدست آورده و آن را به کشور دیگری می دهد.

به طور کلی جاسوسی در اصطلاح حقوقی، عبارت از تجسس و گردآوری اطلاعات و اسناد مخفی و طبقه-بندی شده راجع به امور نظامی و عملیات آفندی یا پدافندی یا کسب اطلاع از اوضاع و احوال سیاسی یا اقتصادی مملکت به قصد دادن آنها به دولت خارجی در مقابل پول یا هر نوع پاداش یا اجرت یا بی اجرت است.

از نظر حقوق بین الملل و بر اساس قرارداد سال ۲۰۰۷ لاهه جاسوس به شخصی گفته می شود که تحت عناوین غیرواقعی و مخفیانه به نفع یکی از متخاصمین درصدد تحلیل اطلاعات یا اشیایی باشد.

جاسوس به شخصی اطلاق می شود که در پوشش های متقلبانه یا مخفیانه و به نفع دشمن درصدد تفحص و تجسس پیرامون اسرار یا تحصیل اطلاعات یا اشیاء یا سایر مدارک و اسناد مربوط به استعداد و توانایی های نظامی، اقتصادی و فرهنگی مربوط به یک کشور و انعکاس آنها به کشور دشمن باشد.^۲

فقههای عظام جاسوسی را تعریف نکرده اند و ممکن است این امر به دلیل روشن بودن معنای جاسوسی از دیدگاه آنان بوده باشد. در ابواب فقهی نیز بابتی را به این بحث اختصاص نداده اند، بلکه در جاهای مختلف به طور پراکنده و گذرا از جاسوسی سخن به میان آمده است. در کتب فقه برای این منظور غالباً از تعبیر عین و عیون استفاده شده است.

قیود جاسوسی عبارتند از :

۱. استنلی، پائول (۱۳۹۱) حقوق حفظ اسرار ترجمه محمدحسین وکیلی مقدم، تهران، نشر همگان.

۲. ابوالمعالی حسینی، وحید؛ زهرا علیزاده طباطبایی (۱۳۸۷)، حقوق امنیت و اطلاعات شبکه، مجله فقه و حقوق، شماره ۹، ص ۱۶۴-۱۳۷.

۱. متقلبانه بودن

۲. تسلیم اسرار به بیگانه

جاسوسی های حرام از دیدگاه اسلام عبارتند از: الف- تجسس در اسرار خصوصی مردم ب- جاسوسی به نفع اجانب و دشمنان.

جاسوس فردی است که به طور مخفی یا با مشخصات جعلی اطلاعاتی در منطقه عملیاتی طرف محاربه کسب می کند یا تلاش می نماید که کسب کند و هدفش ارسال آنها برای دشمن است. البته باید گفت جاسوس در زمان صلح تابع حقوق بین الملل نیست و بستگی به حقوق داخلی دولت‌ها دارد.^۱

واژه های مترادف جاسوسی: برخی از این واژه ها عبارتند از: «عین» و «سمع». در کتاب «فتح الباری فی شرح صحیح البخاری» و کتاب «نیل الاوطار» درباره استعمال عین به معنای جاسوس چنین بیان شده است: «همانا جاسوس عین و چشم نامیده شده است. زیرا عمل جاسوس با چشمش انجام می گیرد یا به دلیل اهمیت نگاه کردن و رؤیت است، مثل اینکه تمام بدن جاسوس چشم می شوند. واژه دیگر سماعون می باشد که جمع سماع و صیغه مبالغه می باشد. از سمع، یعنی بسیار گوشگیر و گوش فرادهنده، به معنای جاسوسان و خبرجویان می باشد. به نظر می رسد که هر دو واژه عین و سمع در معنای مورد نظر ما به نحو استعمال حقیقی بکار گرفته نشده اند، بلکه هر دو لفظ، معنای حقیقی دیگر دارند و در اینجا به یکی از طرق مجاز یا منقول در این معنا استعمال شده اند.»^۲

قیود تعریف جاسوسی

به نظر می رسد، اولین خصوصیت جاسوسی، تفحص، تجسس، تفتیش و کسب اطلاعات مخفی و محرمانه است، زیرا کسب اطلاعات مخفیانه عنصری است که جامع عناوین مختلفی از تجسس و جاسوسی می شود؛ حتی در جاسوسی های مجاز و مشروع نیز این عنصر محرز است و شاید بتوان این عنصر را از حیث تحلیل منطقی به جنس تعبیر نمود؛ لیکن بدیهی است که عنصر فوق به تنهای نمی تواند جرم مورد نظر را تبیین نماید، بلکه انضمام قیودی برای خروج بعضی از مصادیق تجسس ضروری است. به نظر ماقیدی که تعریف، جاسوسی را کامل می کند متقلبانه بودن عمل است، به هر حال قیودی جاسوسی عبارت اند:

بند اول: متقلبانه بودن

این قید سبب خروج جاسوسی های مشروع و مجاز از تعریف جاسوسی جزایی و کیفری خواهد شد؛ زیرا کسی با اجازه قانون و نیت حفاظت از کشور اقدام به جمع آوری برخی اطلاعات لازم می کند. علی الاصول نه تنها قابل کیفر و مجازات نمی باشد، بلکه عمل او پسندیده و مشروع و خدمت به کشور است. (ملاحظه می شود که در این عبارت سخن از تسلیم اسرار به دشمن به میان نیامده است) و همین طور قید متقلبانه بودن سبب خروج مواردی

۱. از غندی، علیرضا؛ روشندل، جلیل (۱۳۸۵) جنگ و صلح مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، تهران، انتشارات سمت.

۲. استنلی، پائول (۱۳۹۱) حقوق حفظ اسرار ترجمه محمدحسین وکیلی مقدم، تهران، نشر همگان.

می شود که مرتکب بر اثر غفلت یا اصولاً عدم قصد تسلیم اسرار به بیگانگان اطلاعاتی را جمع آوری می کند، ولی به علل اتفاقی یا اسبابی خارج از حیطه قدرت و اسرار در اختیار بیگانگان قرار می گیرد.

بند دوم: تسلیم اسرار به بیگانه

به نظر می رسد تسلیم اسرار به بیگانه از قیود مقوم تعریف نیست، زیرا تنها در صورتی ماهیت عمل جاسوسی کامل می گردد که مرتکب قصد تسلیم اسرار به کشور بیگانه را داشته باشد، لذا در صورتی که بیگانه اسرار را جمع آوری کند، عمل جاسوسی از حیث ماهوی تمام است و در صورتی که مرتکب، تبعه کشور باید نیز عمل جاسوسی تمام است و در صورت تسلیم اسرار به بیگانه مرتکب خیانت به کشور هم شده است یعنی می توان گفت که این جرم، مصداق تعدد معنوی است، یعنی هم جاسوسی و هم خیانت به کشور در آن صادق است.

بنابراین می توان گفت: «جاسوسی عبارت است از تحصیل اطلاعات مجرمانه به طور متقلبانه به قصد تسلیم آن به کشور بیگانه». ممکن است گفته شود قبل از تسلیم اسرار به بیگانه، اصولاً ضرری متوجه امنیت کشور نشده است و حال آن که یکی از مقومات جرایم علیه امنیت، ورود ضرر به کشور و امنیت آن می باشد؛ به عبارت دیگر، جاسوسی و خیانت از انواع جرایم مقید به نتیجه هستند، پس تحقق ضرر لازم است.

در جواب می توان گفت: به مجرد این که اسرار محرمانه فاش شد و در دست افراد ناصالح قرار گرفت، عنصر ضرر به مملکت و کشور محقق است، زیرا اصولاً تصمیمات تا زمانی ارزش طبقه بندی خاص خود را دارد که از حالت طبقه بندی شده سری یا محرمانه یا خیلی محرمانه و... خارج نشده باشد و در صورت خروج، ضرر مسلم است، مثل این که حرکت سری قشون و فوق محرمانه بودن عمل نظامی یا سیاسی اصولاً تا زمانی مقید است که در دست افراد ناصالح قرار نگرفته باشد و با وقوع آن در دست افراد بیگانه یا شهروند ناصالح، ضرر لازم متوجه مصالح کشور شده است، منتها با تسلیم به بیگانه ضررهای بیش تری متوجه کشور خواهد شد.

جاسوسی در اصطلاح

در قانون

جاسوسی از جمله عناوین مجرمانه ای است که در متون جزایی کشورهای مختلف استعمال شده است و در برخی از قوانین کشورها، جاسوسی صراحتاً تعریف شده است و از دیگر جرایم مشابه آن همچون جنایت به کشور، جدا و تفکیک شده است. در قوانین کیفری بعضی دیگر از کشورها جرم جاسوسی تعریف نشده است؛ بلکه برخی از مصادیق جاسوسی ذکر شده است. شاید بتوان گفت قانون گذار در این کشورها سعی کرده که جاسوسی را به طور مستقیم و شفاف بیان نکند، بلکه به طور مبهم بیان کند تا در هر مرحله ای که بخواهد مسئله ای را با توجه به مقتضات زمان و مکان با جرم جاسوسی مطابقت دهد تا مانع قانونی بر سر راه آن نباشد، با وجود قوانین متعدد جزایی کشور ما،

قانون‌گذار تعریفی از جرم جاسوسی و جرایم مرتبط با آن اشاره کرده است که جاسوسی در برخی از موارد از جرم خیانت به کشور قابل تفکیک نباشد و موجب اختلاط بین دو مفهوم در حقوق موضوعه ی ایران شده است.^۱

در حال حاضر فقدان یک تعرف قانونی از جرم جاسوسی باعث شده تا مصادیق این جرم به آسانی قابل بازشناسی نبوده و همچنین منابع مشخص و معینی برای تشخیص ماهیت جرم جاسوسی و شرایط و عناصر متشکله ی آن وجود نداشته باشد. به همین سبب لازم است تا قانون‌گذاران این خلاء قانونی را جبران نمایند .

حقوق کیفری

در قلمرو حقوق کیفری، حقوقدانان تعاریف متعددی از جاسوسی و جاسوس ارائه کرده اند که به عنوان نمونه چند مورد از این تعاریف را مورد مطالعه قرار می دهیم: در تعریف جاسوس آمده اند: «جاسوس به شخصی اطلاق می شود که در پوشش های متقلبانه و یا مخفیانه و به نفع دشمن درصدد تفحص و تجسس پیرامون اسرار و یا تحصیل اطلاعات یا اخبار یا مدارک و اسناد مربوط به استعداد و توانایی نظامی، اقتصادی، فرهنگی مربوط به یک کشور و انعکاس آن به کشور دشمن باشد».^۲

در تعریف دیگری از جاسوس آمده است: «جاسوس به فردی گفته می شود که بحث عناوین غیرواقعی و مخفیانه به نفع خصم و درصدد تحصیل اطلاعات با آشنایی باشد .

همچنین فعل جاسوسی را این گونه تعریف کرده اند: «جاسوسی در اصطلاح حقوقی عبارت است از تجسس و گردآوری اطلاعات و اسناد مخفی و طبقه بندی شده راجع به امور نظامی و عملیات آفندی و یا پدافندی یا کسب اطلاع از اوضاع و احوال سیاسی یا اقتصادی کشور به قصد دادن آن ها به دولت خارجی در مقابل پول یا هر نوع پاداش و یا اجرت و پاکی.»

پروفسور کارو نیز در تعریف جاسوسی نوشته است: «جاسوسی عبارت است از جمع آوری و تملک اطلاعات و تعلیمات اسناد قابل استفاده ی یک کشور خارجی برضد امنیت کشور خارجی دیگر» .

تعریف مفاهیم کیفری امری بسیار مهم و خطیر می باشد؛ چراکه کوچک ترین تسامح در تعریف مفاهیم جزایی ممکن است آثار بسیار زیان باری را در جامعه به دنبال داشته باشد. مهم ترین ویژگی هر تعریف آن است که باید موضوع مورد تعریف را به طور آشکار و روشن و بدون ابهام تبیین کند به نحوی که جامع و مانع باشد. یعنی دربرگیرنده ی تمام موضوعات نو و جدید بوده و در تعیین حال شامل موضوعات مفاهیم غیر از خود نگردد. لذا با توجه به توضیحات فوق به بررسی و نقد تعاریف حقوقدانان می پردازیم و سپس بر نظریه ی تعریف کاملی از جرم جاسوسی خواهیم پرداخت .

۱. استنلی، پائول (۱۳۹۱) حقوق حفظ اسرار ترجمه محمدحسین وکیلی مقدم، تهران، نشر همگان.

۲. ازغندی، علیرضا؛ روشندل، جلیل (۱۳۸۵) جنگ و صلح مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، تهران، انتشارات سمت.

در اسناد بین‌المللی و حقوق تطبیقی

از نظر بین‌المللی تاکنون سعی شده است مقرراتی وضع نمود که در واقع (در تعریف جرم جاسوسی) ایجاد وحدت کند، مثلاً در مورد جاسوسی تعریفی ارائه شود که از نظر رعایت حقوق فردی افراد جامعه و ضمانت آزادی‌های فردی و بالاخره تشکیلات قضایی، دولت‌ها مجاز نباشند که هر عملی را جاسوسی شناخته و مرتکب را تحت عنوان جاسوس مورد تعقیب قرار دهند.

به همین سبب تعاریفی از جاسوسی در اسناد بین‌المللی ارائه شده است که برخی از آنها را به عنوان نمونه ذکر می‌کنیم: ماده ۱۹ قطعنامه‌ی بروسل مصوب ۱۸۷۴ بیان می‌کند: «جاسوس کسی است که به طور مخفیانه و با وسایل و بهانه‌های مخصوص اطلاعات را جمع‌آوری می‌کند، برای تحصیل اطلاعات در نقاط اشغال شده به وسیله نیروی دشمن با قصد این که آن‌ها را به طرف مقابل تسلیم کند، تجسس می‌کند. در دیگر قوانین بین‌المللی نیز بدون این که تعریفی از جاسوس ارائه گردد، تنها به شیوه‌ی برخورد با جاسوسان اشاره شده است. به طور مثال: پروتکل دوم کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ میلادی، ژن و در مورد حقوق بشر که در هشتم ژوئن ۱۹۷۷ به تصویب رسیده است به موضوع رفتار به اسرار جنگی پرداخته است.

پس از بررسی تعاریف مختلف جاسوسی، در حقوق داخلی و بین‌المللی به نظر می‌رسد کامل‌ترین تعریف از جاسوسی با توجه به تعدد ویژگی‌های آن جرم تعریف ذیل باشد: «جاسوسی عبارت است از تجسس و تحصیل اطلاعات اسناد طبقه‌بندی شده راجع به مسائل و قلمروهای سیاسی، نظامی، امنیتی و یا اقتصادی به هر وسیله و به قصد تسلیم آنها به کشور بیگانه با هر فرد و یا گروه و یا سازمان فاقد صلاحیت به نحوی که برای امنیت کشور مضر باشد».^۱

مفهوم جاسوسی در حقوق بین‌الملل

شناخت جاسوسی که به ابزاری مؤثر در صحنه‌ی بین‌الملل تبدیل گردیده، همچنین حقوق بشر که سیاست مشترک جهانی به شمار می‌رود، نیازمند مطالعه‌ی موضوعات اساسی است. حال این موضوع مطرح می‌گردد که آیا جاسوسی در دوران کنونی مجاز است یا عملی است که برخلاف قواعد و مقررات بین‌المللی می‌باشد؛ در پاسخ بایستی گفت که جاسوسی را باید از دو بُعد زمانی بررسی کرد: جاسوسی در دوران مخاصمات مسلحانه و جاسوسی در دوران صلح. بر مشروعیت جاسوسی در دوران مخاصمات مسلحانه تردیدی نمی‌باشد. دولت‌های متخاصم حق دارند به اطلاعاتی از طرف مقابل دسترسی داشته باشند و هیچ مسئولیت بین‌المللی نیز بر این اقدام مترتب نمی‌باشد و تاکنون هیچ کدام از محاکم بین‌المللی به ویژه دیوان‌های بین‌المللی کیفری در احکام صادره مسئولیتی برای دولت‌های متخاصم در به کارگیری جاسوسان قایل نشده‌اند. اما در دوران صلح بحث جاسوسی، جای تأمل

۱. بای، حسینعلی؛ پور قهرمانی، بابک (۱۳۸۸) بررسی فقهی حقوقی جرایم رایانه‌ای، قم، نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

بیشتری دارد. در نگاه اول و کلی چنین برداشت می شود که جاسوسی در دوران صلح چون اقدام علیه منافع حاکمیت ها می باشد، از نظر موازین بین المللی قابل پذیرش نیست. این نگرش هرچند درست است ولی ترتیبات امنیتی باعث تغییر در این دیدگاه گردیده است.^۱

روش امنیت دسته جمعی به سمتی سوق پیدا کرده که در راستای ملاحظات راهبردی به منظور حفظ صلح و امنیت بین المللی می باشد. حفظ صلح و امنیت بین المللی مانع اقدام مخفیانه ی کشورها در اموری خواهد بود که امنیت بین المللی را به چالش می طلبد. لذا در راستای مصالح و امنیت بین المللی تهدیدات بین المللی به هر شکل ممکن باید آشکار شود ولو جاسوسی. از این حیث استنباط می گردد حقوق بین الملل که هدف اصلی حفظ صلح و امنیت بین المللی است، جاسوسی را در مواردی تجویز می کند و آن زمانی هست که صلح و امنیت بین المللی به خطر بیفتد یا در مرحله ی به خطر افتادن باشد. لذا می توان گفت هرچند تجویز جاسوسی در دوران صلح امری مطلق نیست، ولی در مواردی که صلح و امنیت بین المللی ایجاب می کند، جاسوسی مشروعیت می یابد.^۲

علی رغم این استدلال که حفظ صلح و امنیت بین المللی توجیه کننده ی جاسوسی در دوران صلح است، لیکن در دوران جدید تفکرات و نظریه هایی در حال شکل گیری است که سعی بر ورود مشروعیت جاسوسی در دوران صلح دارند. این گروه معتقدند که یک اصل اساسی به وجود آمده که در صورت فقدان ممنوعیت خاص حقوق بین المللی عمومی و مشروعیت جاسوسی در دوران مخاصمات مسلحانه، در دوران صلح نیز جاسوسی بر مبنای عملکرد تمامی دولت ها در این زمینه و در راستای دفاع مشروع و حفظ توازن قدرت در عرصه ی جوامع بین المللی صورت می گیرد و به نظر می رسد دلایل کافی بر منع و عدم تجویز جاسوسی در دوران صلح نیز وجود ندارد.^۳

مفهوم جاسوسی در حقوق بین الملل کلاسیک

مفهومی که در ابتدا از جاسوسی در حقوق بین المللی به ذهن متبادر می گردد، بحث جاسوسی در مخاصمات مسلحانه می باشد که از قدیم الایام این بحث مطرح بوده است. در مفهوم کلاسیک، جاسوسی تجارت است از کسب اطلاعات و اخبار نظامی از دشمن. البته تعاریف جاسوسی در مخاصمات مسلحانه با گذشت زمان دچار تغییرات و اصلاحاتی گردیده است. ماده ۲۹ مقررات منضم به کنوانسیون چهارم لاهه در زمینه ی قوانین و عرف جنگ های سرزمینی مصوب ۱۹۰۷ جاسوسی را چنین معرفی می کند: جاسوس کسی است که مخفیانه یا تحت عناوین واهی در منطقه ی عملیاتی دشمن به جمع آوری و انتقال اطلاعات برای دشمن اقدام می کند. در ادامه فرایند تدوین و توسعه ی حقوق بین المللی، مفهوم جاسوسی نیز دچار تحولاتی گردید. با تصویب پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو در زمینه ی حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه ی بین المللی ۱۹۷۷ سعی گردید تا از شمول افراد تحت عنوان جاسوس کم شده و غیرنظامیان و نظامیان ملبس از تعریف جاسوسی مستثنا گردند. اگر در گذشته

۱. ازغندی، علیرضا؛ روشندل، جلیل (۱۳۸۵) جنگ و صلح مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، تهران، انتشارات سمت.

۲. استنلی، پائول (۱۳۹۱) حقوق حفظ اسرار ترجمه محمدحسین وکیلی مقدم، تهران، نشر همگان.

3. Rauch, Elmar. 1981, Espionage. Encycl, Pedia of public in trnational Law. Vol 3, North Holland, publishing

جاسوسی منحصر به نوع نظامی بود و پیروزی در این بُعد، موفقیت محسوب می شد، امروزه به وضوح گذشته نمی باشد. پیروزی ممکن است با موفقیت قانونمند سیاسی یعنی بدون به کارگیری و استفاده از فرصت های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی یا دیپلماتیک توأم بوده یا گاهی به شکل بسیار عینی، پیروزی های سودمند اقتصادی باشد. در تفوق اقتصادی، بروز و ظهور جاسوسی اقتصادی به سلاحی راهبردی توأم با تأثیر قوی تبدیل شده است.

به ویژه در نظام اقتصادی جدید و در جنگ جهانی چهارم اقتصادهای شکننده ی جهان سوم که گاه به شدت به ثروت های نفتی متکی هستند و مستبدانی که قدرت شان بسته به نیروی اقتصادی و توان خرید سلاح از بازارهای جهانی است، امروزه بخش های دیگری از ابزارهای اطلاعاتی به شمار می آیند. بر این اساس، سرویس اقتصادی بیش از پیش به دایره ابزارهای مذکور اضافه شده و جاسوسی اقتصادی به عنصری کلیدی در رقابت های جنگی تبدیل شده است. در وضعیت فعلی، جاسوسی از مرزهای جغرافیایی دولت ها فراتر رفته و حالتی جهان شمول به خود گرفته است. و سازمان های مخوف اطلاعاتی جهان و شبکه های جاسوسی جدیدترین دستاوردهای علمی روز مثل ماهواره های تجسمی و امواج الکترونیکی جهت رمزخوانی را برای رسیدن به اهداف جاسوسی خویش به کار گرفته اند و هیچ دولتی نمی تواند ادعا کند که از تیغ حملات بی امان سازمان های جاسوسی مصون خواهد ماند.^۱

این فعالیت ها به طور محسوسی هم در دوران مخاصمات مسلحانه و قواعد و مقررات بین المللی حق متخاصمان را برای به کارگیری جاسوسان به منظور کسب اطلاعات دشمن به رسمیت شناخته اند، فلذا از این جهت جاسوسی متضمن هیچ گونه نقض حقوق بین الملل نمی باشد و از نظر موازین حقوق بین المللی جرم محسوب نمی گردد.

قواعد و مقررات بین المللی مربوط به جاسوسی در زمان صلح بسیار پیچیده و مبهم است. درست است که بُعد عرفی، جاسوسی را همواره نفی و آن را عملی مذموم تلقی می نماید، از اواسط قرن بیستم شاهد تحولدر مورد قواعد و مقررات بین المللی حاکم بر جاسوسی می باشیم. هرچند این قواعد و مقررات بین المللی معطوف به دوران جنگ است؛ ولی نیاز به قواعد و مقررات بین المللی در زمان صلح زمانی آشکار می شود که نقش مثبت جاسوسان را در طول دوران جنگ سرد در انعقاد معاهداتی که در حفظ صلح و امنیت بین المللی بسیار مؤثر واقع شدند، مدنظر قرار دهیم به گونه ای که اطلاعات تحصیلی جاسوسان دو بلوک شرق و غرب و از توان تسلیحاتی طرفین، زمینه ی کاهش تعارضات مسلحانه را از طریق انعقاد پیمان های تسلیحاتی فراهم کرد.^۲

مفهوم جاسوسی در حقوق بین الملل نوین

مفهوم جاسوسی در این دیدگاه مبتنی بر بروز و ظهور جاسوسی در حوزه ها و قلمروهای مختلف است که به آن پیچیدگی ویژه ای بخشیده است. با برداشته شدن مرزهای جغرافیایی و کم رنگ شدن حاکمیت ها و تبدیل و ارتقاء موضوعات داخلی همچون حقوق بشر به موضوعات بین المللی پیشرفت های چشمگیر صنعتی در زمینه های

۱. ازغندی، علیرضا؛ روشندل، جلیل (۱۳۸۵) جنگ و صلح مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، تهران، انتشارات سمت.

۲. ازغندی، همان منبع پیشین

مختلف به خصوص در امور فضایی سبب شده است که دیگر موضوع حقوق بین الملل و جاسوسی به مخاصمات مسلحانه منحصر نگردد و در شاخه های مختلف حقوق بین الملل همچون حقوق بشر، دیپلماسی، حقوق بین الملل فضا، و ... نیز ظهور و بروز جاسوسی را ملاحظه نماییم .

تضیقات وارد بر حقوق بشر که در راستای حفظ امنیت و منافع ملی است، در نظام حقوقی فرانسه که نمود بارز نظام حقوقی رومی- ژرمنی است نیز مشهود می باشد. کتاب پنجم قانون کیفری فرانسه ۱۹۹۲ به جنایت و جنحه علیه ملت، دولت، صلح و امنیت عمومی پرداخته است. نکته ی قابل توجه در حقوق کیفری فرانسه آن است که قانون گذار فرانسه، تابعیت مرتکب جاسوسی را ملاک تشخیص جاسوسی از خیانت به کشور دانسته و بر این اساس در ماده ی ۱- ۴۱۱ قانون کیفری خود، ملاک تمییز جاسوسی و خیانت به کشور را تابعیت مرتکب دانسته است. در اعمالی که به خیانت محسوب می شود، مرتکب باید فرانسوی بوده و اقدام به تفتیش کارهای غیرقانونی کرده باشد و در صورتی که مرتکب همان اعمال یک فرد خارجی باشد، عمل وی جاسوسی می باشد. لذا اگر خارجی مرتکب کشف اسرار دفاعی کشور برای تسلیم آن به کشورهای خارجی شود، او را جاسوس می نامند .

همچنین حقوق ایران، طی اصول ۲۴ و ۲۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تضیقات بر آزادی و اطلاعات در راستای موازین قانونی را مجاز می داند. در اصل ۲۴ قانون اساسی آمده است: نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند مگر آن که مخل مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشد که تفسیر آن را قانون معین می کند. اصل ۲۵ قانون اساسی نیز مقرر می دارد: بازرسی و نرساندن نامه ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس سانسور، عدم مخابره و نرساندن آن ها، استراق سمع و همه گونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون. بندهای ۴ و ۵ ماده ۱۲ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۷۱ تضیقاتی صریح بر آزادی مترصد وارد کرده است.

مطابق بند ۴: «هر نظامی که برای به دست آوردن اسناد یا اطلاعاتی به نفع دشمن به محل نگهداری اسناد یا اطلاعات داخل شود، چنانچه به موجب قوانین دیگر مستوجب مجازات شدیدتری نباشد به حبس از دو تا ۱۰ سال محکوم می گردد» یا مطابق بند ۵: «هر بیگانه ای که برای کسب اطلاعات به نفع دشمن به پایگاه ها، کارخانه ها، انبارهای تسلیحاتی، اردوگاه های نظامی، یگان های نیروهای مسلح، توقفگاه های موقتی نظامی، ساختمان های دفاعی نظامی یا وسایط نقلیه ی زمینی، هوایی، دریایی یا در محل های نگهداری اسناد و یا اطلاعات داخل گردد، به اعدام و در غیر این صورت به دو تا ۱۰ سال حبس محکوم می گردد.»^۱

دولت ها در راستای منافع و امنیت ملی خود، اقدام به تعیین حدود مرزهای حقوقی در دسترسی افراد به اطلاعات یا تردد و ارتباطات می کنند تا مانع اقدامات مضر امنیتی همچون جاسوسی شوند، لیکن مسئله نگران کننده، اعمال

۱. بای، حسینعلی؛ پور قهرمانی، بابک (۱۳۸۸) بررسی فقهی حقوقی جرایم رایانه ای، قم، نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

سلايق حاکمیتی و صلاحیددی در دسترسی به اطلاعات یا تردد افراد است، به نحوی که با تفاسیر گاه متفاوت از آزادی های بنیادین بشری همچون ارتباطات و اطلاعات دستاویز قرار دادن امنیت ملی مانع دسترسی افراد به اطلاعات یا برخورداری از حقوق ارتباطات و تردد می‌گردند و با متخلفان نیز با متمسک قرار دادن جرم جاسوسی برخورد جدی می‌کنند.

معيار تمیيز جاسوسی از خیانت به کشور

قانون گذران و محاکم، وسیله مناسبی را برای تمایز جرایم «جاسوسی» و «خیانت به کشور» مشخص نکرده اند و از زمان های دور تفصیل و جدایی این جرایم به طور قاطع صورت نگرفته است و گاهی عمل واحد، هم جاسوسی و هم خیانت محسوب می‌شود و حقوق دانان سعی و تلاش وافری جهت جداسازی این دو جرم انجام داده اند و مقیاس هایی را نیز ارائه نموده اند. اکثر حقوق دانان می‌گویند اگر جانی، عشق و اخلاص و درست کاری و امانت داری در مقابل وطن خویش را نادیده انگاشت و پیمان وفاداری به کشور را نقض نمود، عمل او هر چه باشد خیانت محسوب می‌شود و در صورتی که این عمل را شخص اجنبی مرتکب شود، جاسوسی خواهد بود و جمع زیادی بین جاسوسی و خیانت به کشور به یکی از طرق ذیل تفصیل داده اند:

۱. در برخی از موارد از جهت موضوع می‌توان این دو را متمایز نمود.

۲. از طریق مجازات های متفاوتی که اعمال می‌شود می‌توان آن دو را از هم تفکیک نمود.

۳. از طریق صفت سیاسی بودن می‌توان قائل به فرق شد.

لیکن در فقه جزایی و تحلیل حقوقی، معیارهای قابل توجه و ارزش مندی ارائه شده است که در تحت سه عنوان ذیل، تجزیه و تحلیل می‌شود:

الف) معيار موضوعی (مادی):

که مقصود از آن باشرت در تسلیم اطلاعات به قدرت بیگانه است و تسلیم در این جا عام است و شامل تسلیم اسرار نظامی و غیر نظامی یا در اختیار گذاشتن نیرو، یا امکاناتی که موجب سلطه اجنبی گردد، می‌شود. پس در حقیقت خیانت، تسلیم چیز امانی است که در نزد شخص امانت است و این شامل اسرار و امکانات و مساعدت های دیگر است، ولی تجسس در جایی است که اسرار در نزد جانی نیست، بلکه برای یافتن آن تفحص و تجسس می‌نماید. پس رکن مادی جاسوسی، تفحص و تفتیش برای رسیدن به سری است، ولی رکن مادی و موضوعی خیانت، تسلیم است و این شامل تسلیم سرّ یا استحکامات نظامی یا اسلحه و غیره می‌شود.

ب) معيار روانی (ذاتی):

کسانی که معیار مادی را برای ایجاد تمایز بین جاسوسی و خیانت به کشور کافی ندانسته اند، از معیار دیگری استفاده نموده اند که نقش اساسی در آن مربوط به نیت جانی است و می‌گویند اگر نیت فاعل، ایراد ضرر به امنیت

کشور و دولت باشد، عملش خیانت است و در صورتی که قصدش رسیدن به مطامع پست نفسانی باشد و جاسوسی را برای رسیدن به آن‌ها مرتکب شود، خائن نخواهد بود و مجازاتش اخف از خائن می باشد، ولی اعتماد به این معیار در جدا نمودن جاسوسی از خیانت به کشور بسیار مشکل است، زیرا جداسازی انواع نیات مجرم، کاری بس دشوار است.^۱

ج) معیار تابعیت (ملیت):

مقنن فرانسوی، رومانی، ایتالیا و سوئیس در جداسازی جرم جاسوسی از جرم خیانت به کشور، از این معیار پیروی نمی کنند. و در توجیه حقوقی آن آورده اند: شهروندی که وطن خویش را مورد حمله و تعرض قرار می دهد و به عهد و پیمانی که بین خود و کشورش واجب الوفا است ولی خیانت کرده و آن را نقض می نماید، نسبت به بیگانه ای که می خواهد از طریق ضرر به کشور برای کشور خود خدمت نماید، خطر و تهدید بیش تری برای کشور دارد. لذا شخص اول یقیناً خائن است، ولی شخص دوم جاسوس است.

تفکیک جاسوسی از خیانت به کشور

در این گفتار، موضوع مورد بررسی قرار گرفته است که در قسمت اول به معیارها و در قسمت دوم به مدل انتخاب ایران اشاره شده است.

معیارهای تمیز جاسوسی از خیانت به وطن

قانون گذاران و محاکم، وسیله مناسبی را برای تمایز جرایم جاسوسی و خیانت به کشور مشخص نکرده اند و از زمان های دور تفصیل و جدایی این جرایم به طور قاطع صورت نگرفته است و گاهی عمل واحد هم جاسوسی و هم خیانت محسوب می شود و حقوقدانان سعی زیادی جهت جداسازی این دو جرم انجام داده اند و مقیاس هایی را نیز ارائه کرده اند. جمع زیادی بین جاسوسی و خیانت به کشور به یکی از طریق ذیل تفصیل داده اند:

۱. در برخی از موارد از جهت موضوع می توان این دو را متمایز کرد.
۲. از طریق مجازات های متفاوتی که اعمال می شود می توان آن را از هم جدا کرد.
۳. از طریق صفت سیاسی بودن می توان قایل به تفکیک شد.

لیکن در فقه جزایی و تحلیل حقوقی معیارهای قابل توجه و ارزشمندی ارائه شده که تحت سه عنوان ذیل، تجزیه و تحلیل می گردد.

بند اول: معیار عینی

کلمه ی Treason از ریشه ی لاتینی یعنی واژه ی Trodere مشتق شده است و مقصود از آن مباشرت و تسلیم اطلاعات به بیگانه است و تسلیم در اینجا عام است و شامل تسلیم اسرار نظامی و غیرنظامی با در اختیار گذاشتن

۱. بخشی، عبدالله. (۱۳۹۵) اطلاعات و امنیت در کتاب و سنت. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشکده اطلاعات.

نیرو یا امکاناتی که موجب سلطه ی بیگانه گردد، می شود. پس در واقع خیانت، تسلیم چیز امانی است که در نزد شخص امانت است ولی تجسس در جایی است که اسرار در نزد مرتکب نیست بلکه برای یافتن آن تفحص و تجسس می کند. رکن مادی جاسوسی، تفحص و تفتیش برای رسیدن به اطلاعات سری است ولی رکن مادی و موضوعی خیانت به کشورف تسلیم است و این شامل استحکامات نظامی اسلحه و غیره می گذارد. لذا خیانت به کشور، عمل تسلیم است به نیروهای بیگانه ولی جاسوسی به اختیار و تملک در آوردن اطلاعاتی است که در فرد جاسوس نیست، لذا جاسوس برای به دست آوردن آن اطلاعات تجسس می کند. گرچه این عمل گاهی از مواقع نوعی خیانت محسوب می شود. این معیار در ایجاد تمایز در مواقعی که تجسس و تسلیم در یک زمان انجام می شود نازیباست ولی در حین حال در تهیه ی موارد برای تفصیل و تمایز بین جاسوسی و خیانت بسیار مفید می باشد.^۱

بند دوم: معیار ذهنی

کسانی که معیار مادی را برای ایجاد تمایز بین جاسوسی و خیانت به کشور کافی ندانسته اند؛ از معیار دیگری استفاده نموده اند که نقش اساسی در آن مربوط به نیت جانی است و می گویند. اگر نیست کامل ایراد ضرر به امنیت کشور و دولت باشد عملش خیانت می باشد و در صورتی که قصدش رسیدن به مطامع پست نفسانی باشد و جاسوسی را برای رسیدن به آن مرتکب شود، خائن نبوده و مجازاتش اخف از خائن است ولی اعتماد به این معیار در جدا کردن جاسوسی از خیانت به کشور بسیار سخت است زیرا جداسازی انواع نیات مجرم، کاری بس مشکل است. لذا بحث و دستیابی به نیت و نوع نیت مجرم کاری سخت است.^۲

بند سوم: معیار ملیت (تابعیت)

عده ای معیار تابعیت را برای تمایز جاسوسی و خیانت به کشور ابداع نموده اند. برخی از کشورها از قبیل فرانسه، رومانی، ایتالیا و سوئیس از این معیار پیروی کرده اند و در توجیه حقوقی آن آورده اند: شهروندی که وطن خود را مورد حمله و تعرض قرار می دهد و به عهد و پیمان واجب الوفای خود و کشورش خیانت کرده و آن را نقض می کند نسبت به بیگانه ای که می خواهد اطلاعات جمع آوری کند، ضرر بیشتری دارد اولی یقیناً خائن است و دومی جاسوس.

رابطه بین جاسوسی و خیانت به وطن

گفته می شود که خیانت از آن چه ناشی می شود که انسان در واقع موجودی اجتماعی است. انسان به طور طبیعی گروه هایی را تشکیل می دهد. به این اعتبار لازم است از گروه حمایت شود. قسمتی از این نیاز با وفاداری به گروه تأسیس می گردد. از خیلی وقت پیش، خیانت تبدیل به واژه ای قانونی شده و در واقع بخشی اجتناب ناپذیر از

۱. بخشی، عبدالله. (۱۳۹۵) اطلاعات و امنیت در کتاب و سنت. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشکده اطلاعات.

۲. بتول، پاکزاد، (۱۳۸۸)، تروریسم سایبری، پایان نامه دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران

موجود انسانی شد. به عنوان مفهومی قانونی طی هزاره گذشته این مفهوم به تدریج مورد توجه قرار گرفته است و می توان آن را به خیانت به حاکمیت توسط فردی که باید به آن وفادار باشد، تعمیر نمود. این خیانت می تواند از طریق بی وفایی یا تلاش به ایراد صدمه به شخص حاکم (و به طور کلی خانواده ی او) صورت بگیرد. در معنای وسیع تر می توان آن را به خیانت به تمام افرادی که قدرت اجرای حاکم به آن ها تفویض می شود تسری داد.

این دگرگونی و توسعه مفهومی از آن چه ناشی می شود که بین وطن و افراد ساکن در وطن نوعاً افراد بومی محل هستند رابطه ای معنوی و سیاسی تحت عنوان تابعیت ایجاد و به رسمیت شناخته شده و مبنای حقوق و تکالیف طرفین را نوعاً همین رابطه تشکیل می دهد و براساس همین وابستگی معنوی است که وطن از تبعه ی خود انتظار ابراز وفاداری دارد نه بی وفایی و خیانت. افراد متبوع یک کشور مانند اعضای خانواده می باشند و همان گونه که حس معنوی حاکم بر روابط بین اعضای خانواده، اقتضای رازداری و همکاری و وفاداری دارد در روابط بین تابعین و متبوع نیز چنین احساس مورد انتظار است. حتی به نظر می رسد قوت رابطه ی ناشی از تابعیت بین اتباع یک کشور بسیار قوی تر از مشترکات زبانی و دینی باشد. برای مثال در حالت عادی دو ایرانی مقیم خارج کشور ولو با گویش و زبان و دین متفاوت همبستگی قوی تر از دو نفر (یکی ایرانی و دیگری خارجی) ولو با دین و زبان مشترک خواهند داشت.^۱

بی وفایی و خیانت به وطن از نظر اخلاقی مذموم است و از نظر حقوقی و سیاسی شایسته ی کیفر شناخته شده است. حمایت کیفری حقوق از نقض این رابطه ی اخلاقی قلمداد کرد. این حمایت به دلیل آمیخته شدن با منافع عینی مانند مخدوش شدن تمامیت ارضی کشور و احتمال هجوم بیگانگان استقلال به کشور و به مخاطره انداختن امنیت ملی و نهایتاً به مخاطره انداختن استقلال کشور به وجهی شدیدتر از سایر موارد حمایت حقوق کیفری از اخلاق است و نوعاً مجازات‌هایی که برای خیانت به وطن تعیین می‌شود و درمقایسه با جرایم دیگر شدیدتر می‌باشد.^۲

صدماتی که کشورها در طول تاریخ از خیانت برخی اتباع خائن خود دیده اند در اتخاذ این سیاست کیفری شدید بی تأثیر نبوده است. اگر در موارد ارتکاب برخی جرایم، برای مثال سرقت، وضعیت متهم از حیث فقر یا غنا و از حیث بی کاری یا اشتغال و عوامل شخصی مثل جهل و بی سوادگی و جنسیت می تواند در میزان مجازات اثرگذار باشد. در مورد ارتکاب جرمی مثل خیانت به وطن نوعاً دادگاه به این شاخصه ها توجه نمی کند، لو آن که منع قانونی برای توجه به این شاخص ها وجود ندارد، به این اعتبار می توان گفت یکی از مواردی که ممکن است قاضی را از میزان مجازات دخالت دهد جرایم علیه امنیت ملی است. حس ملی گرایی و وطن پرستی قاضی در این گونه موارد می تواند ناخواسته روی نحوه ی برخورد وی اثر بگذارد.

۱. بوجار، الیاس، (۱۳۸۸) جرم جاسوسی باتوجه به فناوری نوین، تهران، دانشگاه پیام نور مرکز تهران
 ۲. بتول، پاکزاد، (۱۳۸۸)، تروریسم سایبری، پایان نامه دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران

او مانند جرم سرقت با مجرم برخورد نمی کند چون برای او منافع عالییه ای مطرح هستند که نمی تواند راه ارفاق را بر روی افراد بی وفا به وطن باز کند. شاید هم به این اعتبار ارفاق را نوعی خیانت به وطن تلقی نماید.

قانون گذار در برخی موارد به این سیاست کیفری شدید در برخورد با چنین مجری تصریح می کند و مقام قضایی را از برخورد ارفاق آمیز منع می کند. برای مثال، وفق ماده ۲۲ قانون اصلاح پاره ای از قوانین دادگستری تعلیق تعقیب در اتهامات موضوع دوم قانون مجازات عمومی (جرایم علیه امنیت کشور) ممنوع تلقی شده است. در باب تخفیف و تعلیق اجرای مجازات هم به اعتبار آن که اعمال آنها از اختیارات دادگاه می نماید با عنایت به مراتب فوق الذکر ممکن است، عملاً چنین ارفاقاتی صورت بگیرد و در ماده ۵۰۹ قانون مجازات اسلامی دادگاه را مکلف می نماید که برای مرتکبین این جرایم در زمان جنگ مجازات جرم مربوطه را تعیین نماید. بحث دیگری که از نظر حقوقی می توان مطرح کرد به ماهیت جرم برمی گردد و آن طرح بحث سیاسی یا عمومی بودن جرم خیانت به وطن است. به نظر می رسد پاسخ دادن به این سؤال بی ارتباط به مفهوم این جرم از حیث قلمرو شمول نیست. توضیح آن که اگر ما این جرم را شامل مصادیقی مانند خیانت به حاکم یا نمایندگان وی بدانیم ماهیتاً عمل خیانت آمیز جرمی سیاسی تلقی خواهد شد و برعکس اگر عمل خیانت آمیز را فقط متوجه استقلال و تمامیت ارضی کشور باشد، باید آن را جرمی عمومی تلقی کرد به نظر می رسد برای برون رفت از این مشکل باید برای آن برحسب نوع مصداقی که اتفاق می افتد ماهیتی دوگانه قایل شد. اگر عمل موضوع خیانت منافع ملی شامل استقلال و تمامیت ارضی کشور باشد باید آن را جرمی عمومی تلقی نمود، ولی در صورتی که منافع حکومت موضوع عمل خیانت آمیز مرتکب قرار بگیرد باید آن را جرمی سیاسی تلقی کرد. تشخیص ماهیت این جرم و تمییز نوع سیاسی از نوع عمومی آن از نظر حقوقی نیز واجد اثر است. از این حیث که اگر جرم سیاسی باشد مرتکب آن در صورت متواری شدن به یک کشور خارجی قابل استرداد نمی باشد. ولی در غیر این صورت باید آن را قابل استرداد بدانیم.

همچنین در جرایم سیاسی رسیدگی باید علنی و با حضور هیأت منصفه صورت بگیرد.

مقایسه جاسوسی و خیانت به وطن

بعضی از علمای حقوق در تفکیک جرم جاسوسی و خیانت به کشور دچار اشکال شده اند و اظهار می دارند که در حال حاضر، تفکیک جرایم فوق عملی نیست و عده ای نیز ممیز اساسی این دو جرم را تابعیت و ملیت مرتکب قرار داده اند؛ یعنی در صورتی که مرتکب، شخص خارجی باشد، با عنوان جاسوسی و در صورتی که تبعه داخلی باشد با عنوان خائن به کشور مورد محاکمه و مجازات قرار می گیرد. برخی از متون قانونی کشورهای اروپایی نیز، فرق اصلی جرم جاسوسی و خیانت به کشور را، عنصر تابعیت مرتکب می دانند؛ یعنی اگر مرتکب جرم، از اتباع کشوری باشد

که جرم بر ضرر آن کشور وقوع یافته است، عمل ارتكابی او خیانت به کشور محسوب می شود و در صورتی که مرتکب، خارجی باشد، عمل او جاسوسی خواهد بود.^۱

به هر حال در قانون موضوعه ایران، فارق فوق مورد توجه قرار نگرفته که در نتیجه از نظر برخی از حقوق دانان نقص تلقی شده است و اصلاح آن را پیش نهاد کرده اند. در این جا قبل از بیان تشابه و فرق های جاسوسی و خیانت به کشور، توجه به این نکته مفید به نظر می رسد که، با توجه به تحلیل ماهوی جرم جاسوسی و تبیین مقومات ماهیت آن، به نظر می رسد که فارق قراردادن ملیت و تابعیت برای جرم جاسوسی و خیانت به کشور، عملی بی وجه و نظریه ای باطل است، زیرا هر یک از این دو جرم، عناصر و ارکان خاص خود را دارند که باید بر اساس آن ها مورد ارزیابی قرار گیرند.

توجه به سخنی از پروفیسور گارو در این زمینه راه گشاست. گارو پس از بحث درباره خیانت و جاسوسی و ارائه گزارش کمیسیون پارلمانی وزارت جنگ اظهار می دارد: «در واقع خواسته اند پایه جرم را بر ملیت استوار کنند، در صورتی که این مطلب در تمام مجامع مورد بحث واقع و فکری مبتذل شناخته شده است، زیرا پژوهش و تحقیق در علل موجب هر عمل که ممکن است متضمن حسن نیت باشد ضروری است، لذا هیچ یک از قوانین کیفری توجه به ملیت مرتکبین جرایم مزبور ندارند.»

پس ارتکاب اعمال مذکور اعم از این که به وسیله اتباع داخلی ارتکاب یابد و یا به وسیله افراد خارجی باشد، به لحاظ وحدت طبع عمل، گاهی خیانت و گاهی جاسوسی است اما در فقه اسلامی، درباره جاسوسی و نیز برخی از مصادیق خیانت، بحث به عمل آمده و جواسیس را به دسته های مسلم، کافر ذمی و ... تقسیم کرده اند، گرچه در آن زمان ها تقسیمات مرزی امروزی به این شکل دقیق وجود نداشت، ولی تقسیمات عقیدتی و فکری و تقسیمات جغرافیایی در حد ابتدایی وجود داشت و عضو دارالاسلام بودن، سبب صدق یا عدم صدق عنوان جاسوس بر فرد مسلمان نمی شد.

پس از هجرت پیامبر گرامی اسلام (ص) به مدینه، برخی از مرزبندی های جغرافیایی بین ایران و روم و سرزمین تحت تسلط پیامبر خدا (ص) و کفار قریش وجود داشت، ولی در عین حال تعلق به یکی از مدارهای قدرت، سبب صدق یا عدم صدق جاسوسی نمی شد و شاهد صادق این مدعا مواردی از قضایای جاسوسی، به وسیله مسلمین است که در قرآن و متون اسلامی به آن اشاره شده و در جای خود مورد بررسی قرار خواهد گرفت. بنابراین، به نظر ما ملیت و تابعیت نمی تواند فارق بین جرایم جاسوسی و خیانت به کشور قرار گیرد.

۱. بوجار، الیاس، (۱۳۸۸) جرم جاسوسی باتوجه به فناوری نوین، تهران، دانشگاه پیام نور مرکز تهران

رابطه بین جاسوسی و خیانت به کشور

به نظر می‌رسد بین دو جرم جاسوسی و خیانت به کشور، رابطه عموم و خصوص من وجه برقرار است، زیرا در برخی از مصادیق جاسوسی، خیانت هم صدق می‌کند، یعنی بعضی از جاسوسی‌ها، خیانت به کشور نیز هست؛ مثل این که مرتکب جاسوسی، ایرانی باشد، که با فعل جاسوسی، مرتکب خیانت هم شده است، یعنی عمل واحد، داری دو عنوان است و از مصادیق تعدد معنوی است.

برای تأیید برداشت فوق، می‌توان به آیه: «یا ایها الذین آمنوا لا تخونوا الله والرسول وتخونوا اماناتکم وانتم تعلمون.»^۱ استشهاد نمود، زیرا شأن نزول آیه درباره جاسوسی است، ولی خداوند بزرگ آن را با لفظ خیانت مورد خطاب قرار داده است.

حتی برخی از مصادیق جرم جاسوسی نیز که از طرف کافر ذمی و کافر مستأمن ارتکاب یابد، از مصادیق تعدد معنوی است و خیانت هم بر آن صادق است، زیرا این گونه افراد با عقد قرارداد ذمه یا عقد امان، متعهد می‌شوند که برخلاف مصالح کشوری که در آن ساکن هستند عمل نکنند و در صورت انجام جاسوسی، خیانت کار نیز محسوب می‌شوند.

در برخی از موارد و مصادیق، تنها جاسوسی و یا خیانت صدق می‌کند، مانند این که خیانت به کشور از مصادیقی باشد که طبعاً مشتمل بر عمل جاسوسی نیست، نظیر این که شخص ایرانی خود را بر ضدکشور مسلح نماید و یا جاسوسی، به وسیله شخصی خارجی انجام شود که مستأمن و مأمور به خدمت جمهوری اسلامی ایران نباشد، که در این جا فقط جرم جاسوسی صادق است. بالاخره تمییز جرم جاسوسی از خیانت به کشور، دارای اهمیت به سزایی است، زیرا از دیدگاه فقه جزایی و تحلیل حقوقی، برخی قائل به تشدید مجازات خائن هستند و می‌گویند خائن مستحق اشد مجازات است و حتی مستحق زندگی و حیات نیست.

سابقه تاریخی

برخی از نویسندگان، قدمت تاریخی این جرم را حداقل به زمان حضرت موسی برمی‌گردانند البته بدیهی است برای جامعه ای اطلاعات خاصی حائز اهمیت محسوب می‌شده است؛ برای مثال برای چینی‌های قدیم، برای حفظ انحصار خود در تولید ابریشم، دادن اطلاعات در این مورد به بیگانگان را با اعدام مجازات می‌کردند البته با توجه به این که در دوران قدیم استفاده از وسایل مدرن و مجهز به دلیل ابتدایی بودن جوامع امکان پذیر نبوده، رفتار مجرمانه یان جرم در حد ساده و ابتدایی واقع می‌گردیده است.

در دوران اسلامی و از زمانی که پیامبر اسلامی، اولین لایه‌های حکومت اسلامی را در مدینه بنیان نهاد، مبارزه بادایی از قبیل جاسوسی از دو جهت ضرورت پیدا کرد. از یک طرف اطلاع به امور پنهانی و توطئه‌های دشمنان

۱. بشریه، حسین (۱۳۸۸) لیبرالیسم و محافظه‌کاری، چاپ نهم، تهران، نشر نی.

اسلام از مهم ترین وسایل حفظ حکومت اسلامی به شمار می رفت و از طریق خنثی شدن توطئه های دشمنان اسلام و اطلاع از نقشه های آنها، دفاع از مرزوبوم اسلامی تأمین می گردید. از طرف دیگر حفظ اسرار و ممانعت از دسترسی دشمنان به آنها در تاریخ اسلام اهمیت ویژه ای داشته است. زیرا دشمن با اطلاع از این اسرار به سهولت قادر می باشد؛ با کشور اسلامی مبارزه و مقابله کند. در صورتی که کسی این اسرار را در اختیار دشمن قرار می داد و از طریق کیفر بود. از زمانی که دولت ها هرچند در شکل های بسیار ابتدایی و ساده خود به وجود آمدند و بر اثر مرزبندی کشورها پا به عرصه وجود گذاشتند، ارتکاب جرایمی چون جاسوسی نیز پا به عرصه وجود گذاشت. البته جاسوسی اغلب به عنوان یک جرم تلقی نمی شد، بلکه به عنوان زرنگی تلقی می شد.

جاسوسی در زمان جنگ و محدود به امور نظامی بود ولی امروزه جاسوسی همواره علیه استراتژیک کشور است در امور اقتصادی، سیاسی، علمی و .. قبلاً یک انسان را شناخته جاسوسی که طی اکنون سازمان یافته شده است. اگر در گذشته بیگانگان مرتکب جاسوسی می شدند، جاسوسی گفته می شد؛ ولی امروزه اگر یک خودی هم، جاسوسی است. اگرچه قبلاً آن را خیانت به وطن می گفتند. در کتب فقهی بین جاسوسی مسلمان، کافر ذمی، کافی متحاسن و کافر حربی فرق قایل شد و هر کدام احکام خاصی دارند، ولی در حقوق و قانون موضوعه این تفصیلات وجود ندارد!

ضد جاسوسی

پیرآلم می گوید: «از چند دهه گذشته وظیفه بر دوش ضد جاسوسی گذاشته شده است. ضدمداخله و مسموم کردن دشمن.»^۲

دخالت سیاسی یا اقتصادی با جاسوسی تفاوت دارد. اینکار عبارت است از تسلط بر بعضی اهرمهای فرماندهی از سوی کشوری در کشور دیگر، چه به منظور تضعیف آن کشور و چه با هدف جهت دادن به سیاست کشور اخیر در راستای مطلوب مداخله گر. دخالت سیاسی با استخدام کسانی که در مقامات دولتی صاحب مقام هستند، احزاب، سندیکاها، و نیز با کنترل گروه های سیاسی، مذهبی، فرهنگی و وسایل اطلاعاتی اعمال می شود.^۳

دخالت اقتصادی از طریق شرکت پنهانی در گروه های مالی یا شرکتها، بورس بازی و اغتشاشات اجتماعی به اهداف خود دست می یابد. به عکس جاسوسی، دخالت نوعی «اقدام» است، اما مثل جاسوسی از مأموران استفاده می کند و تکنیکهای رفتار زیرزمینی را بکار می گیرد. به همین دلیل است که مأموریت مقابله با آن از روی عقل و منطق به ضد جاسوسی واگذار شده است.

۱. بشریه، حسین (۱۳۸۸) لیبرالیسم و محافظه کاری، چاپ نهم، تهران، نشر نی.

۲. محبوبه جزینی بجزستانی؛ پیشین، ص ۱۱.

۳. ژان پیر آلم؛ (۱۳۸۹) جاسوسی و ضد جاسوسی، ترجمه ابوالحسن سروقد، موسسه چاپ و انتشارات آستانقدس رضوی، مشهد، چاپ اول

مسموم کردن دشمن، شامل رساندن اطلاعات جعلی به دشمن است تا او چیزی بداند که مایلیم بداند و در نتیجه آنگونه عمل کند که می خواهیم. برای خنثی نمودن توطئه ها و تلاش های دشمنان و جاسوسان آنها، دو اقدام ضروری به نظر می رسد:

۱- شناسایی و مجازات جاسوسان و عوامل اطلاعاتی دشمنان، تا دیگر هر کسی به خود اجازه جاسوسی برای دشمن را ندهد.

۲- از بین بردن زمینه های افشا شدن اسرار، تا جاسوسان دشمنان نتوانند به راحتی به اسرار حیاتی و طبقه بندی شده ما دست یابند.^۱

آنچه از ضد جاسوسی مدنظر می باشد اعم است از شناسایی و بازداشتن جاسوسان دشمن.

در حقوق بین الملل

جاسوسی از دیدگاه حقوق بین الملل را می توان از دو بُعد کلی حقوق بین الملل کلاسیک و حقوق بین الملل نوین بررسی کرد.

الف - مفهوم جاسوسی در حقوق بین الملل کلاسیک:

در مفهوم کلاسیک جاسوسی عبارت خواهد بود از کسب اطلاعات و اخبار نظامی از دشمن. البته تعاریف

جاسوسی در مخاصمات مسلحانه با گذشت زمان دچار تغییرات و اصلاحاتی شده است. ماده ۱۱ مقررات ۲۰۱۷ لاهه جاسوس را چنین معرفی می کند: جاسوس کسی است که مخفیانه و یا تحت عناوین واهی در منطقه عملیاتی دشمن به جمع آوری و انتقال اطلاعات برای دشمن اقدام می نماید. در ادامه فرایند تدوین و توسعه حقوق بین الملل مفهوم جاسوسی نیز دچار تغییراتی شد.^۲

با تصویب پروتکل حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه بین المللی سعی بر آن شد تا از شمول افراد تحت عنوان جاسوس کاسته شده و غیرنظامیان و نظامیان ملبس از تعریف جاسوسی مستثنی شوند. به صراحت بندهای ماده ۱۱ پروتکل مذکور فقط اعضای نیروهای مسلح را تحت شمول جاسوسی می توان درآورد. ممکن است این تصور باشد که تعریف جاسوسی در مخاصمات مسلحانه و بررسی حقوقی آن غیرکارآمد باشد، چراکه امروزه یکی از اصول اساسی حقوق بین الملل معاصر تحریم جنگ و منع توسل به زور است و جنگ و توسل به زور که در دوران گذشته و به لحاظ حقوق بین الملل کلاسیک اصل حاکم بر روابط میان کشورها بوده، به عنوان مخرب روابط بین الملل و در نتیجه ناقض مقررات حقوق بین الملل شناخته شده است، ولی با این حال حقوق بین الملل علیرغم پذیرش اصل

۱. بشریه، حسین (۱۳۸۸) لیبرالیسم و محافظه کاری، چاپ نهم، تهران، نشر نی.

۲. حسین صبوری (۱۳۸۱) ضد جاسوسی از نظر اسلام، نشر: خود مؤلف، مشهد، چاپ امامت، چاپ اول.

ممنوعیت توسل به زور و تحریم جنگ در مواردی مبادرت به جنگ را مشروع و قانونی ساخته است. بنابراین قوانین و مقررات بین المللی حاکم بر جاسوسی در این زمینه نیز حائز اهمیت است.

ب - مفهوم جاسوسی در حقوق بین الملل نوین:

پس از بررسی مفهوم جاسوسی در حقوق بین الملل کلاسیک اکنون جاسوسی را از منظر دیگر و با توجه و عنایت به تحولات حاکم بر جاسوسی مورد بررسی قرار می دهیم. مفهوم جاسوسی در این دیدگاه مبتنی بر بروز و ظهور جاسوسی در حوزه ها و قلمروهای مختلف می باشد که به آن پیچیدگی های خاصی بخشیده است. با برداشته شدن مرزهای جغرافیایی و کم رنگ شدن حاکمیت ها و ارتقاء موضوعات داخلی همچون حقوق بشر به موضوعات بین المللی پیشرفت های چشم گیر صنعتی در زمینه های مختلف به خصوص در امور فضایی سبب آن شده است که دیگر موضوع حقوق بین الملل و جاسوسی منحصر به مخاصمات مسلحانه نگردد و در شاخه های مختلف حقوق بین الملل همچون حقوق بشر دیپلماسی حقوق بین الملل فضا و... نیز ظهور و بروز جاسوسی را ملاحظه کنیم.

ظهور جاسوسی نه تنها در شاخه های موجود حقوق بین الملل که شاخه هایی که در مرحله جنینی و ابتدایی هستند نیز متصور می باشد. نمونه های از شاخه های جدید حقوق بین الملل که در حال شکل گیری می باشند عبارتند از حقوق سازمان ملل متحد که در حال جدانشدن از حقوق بین المللی است و همچنین حقوق بین المللی نفت و گاز، و یا حقوق بین الملل سرمایه گذاری.

جاسوسی منابع محیطی و اقتصادی را می توان در حقوق بین الملل نفت و گاز و حقوق بین الملل سرمایه گذاری و موضوع جاسوسی دیپلماتیک را در حقوق سازمان ملل متحد بررسی نمود. جاسوسی در هریک از شاخه های مذکور تعریف خاص خود را خواهد داشت البته نه از باب ماهیت، چرا که تمام جاسوسی ها در جستجوی پنهانی اسرار درباره رقیب یا دشمن اشتراک دارند ولی در برخی موارد اختلاف در موضوع دامنه نحوه کسب اطلاعات و اخبار در جاسوسی ملاحظه می گردد.

نمونه ای بارز که می توان به آن اشاره نمود جاسوسی از منظر حقوق بین الملل فضا می باشد. سرمنشأ اختلاف به عدم توازن تکنولوژی فضایی مربوط می شود. کشورهای پیشرفته در عرصه علوم فضایی، فضای ماورای جو را در زمره اموال بلاصاحب یا اموال عمومی دانسته و با این استدلال که فضای ماورای جو یک منطقه خارج از حاکمیت کشورها بوده و برای کسب و انتشار اطلاعات، آزاد است و با این نگرش اعتقادی به جاسوسی در فضای ماورای جو ندارند.

درمقابل کشورهای جهان سوم معتقدند اقدام ماهواره های شناسایی در کسب اخبار و اطلاعات امنیتی خلاف اصول کلی حقوقی بوده و متضمن جاسوسی است. بدین سان جاسوسی از منظر حقوق بین الملل فضا عبارت خواهد بود از کسب اخبار و اطلاعات از ایستگاه های فضایی سایر دولت ها بدون رعایت عمل متقابل و یا بدون اذن دولت مقابل و

یا کسب اطلاعات و اخبار در فضا بر خلاف اصل بهره برداری مسالمت آمیز از فضا. این نوع جاسوسی پیچیدگی خاصی دارد و متأسفانه کشورهای جهان سوم به لحاظ عدم دستیابی به فناوری فضایی توان مقابله با این نوع جاسوسی را ندارند. می‌توان گفت با توجه به تنوع جاسوسی و توسعه آن در اشکال مختلف، امکان تعریف جامع و مانعی از جاسوسی که قابل تسری در شاخه های مختلف حقوق بین الملل باشد امکان پذیر نبوده و بنا به مورد حقوق بین الملل و جاسوسی با توجه به موضوع مرتبط با آن تعریف خواهد شد.^۱

پیشینه تاریخی

تاریخچه ی اجتماعی

از زمان های قدیم حاکمان برای مقابله هرچه بهتر با دشمنان خارجی و نیز اطلاع از مسائل و تصمیمات نظامی آنها اشخاص را به جاسوسی می گماشتند. اهمیت اطلاعات را «سن تزو» دانشمند و متفکر چینی در حدود پانصد سال قبل از میلاد مسیح دریافته و درباره ی آن چنین نوشته است: «اطلاعات و دانش قبلی برای شاهزاده روشن بین و فرمانده فکور و عاقل به منزله راهنمایی است که به کمک آن می تواند دشمن را در همه جا منکوب کند.» وی فصلی از کتاب خود را با نام «هنرجنگ» به مأموران مخفی اختصاص داده است.

بدیهی است در آن دوران کسب اطلاعات نظامی و سیاسی از دشمن بصورت کاملاً ساده صورت می گرفت و جاسوسان آن زمان به وسایل و ابزار فنی که اصطلاحاً منابع فنی جاسوسی می نامند، مجهز نبودند و جاسوسی غالباً با استفاده از خبرچینانی انجام می گرفت که در صفوف دشمن نفوذ کرده بودند و در برخی از موارد افرادی به مناطق مشرف به محل استقرار دشمن گسیل می شدند تا تحرکات نیروهای خصم را زیر نظر بگیرند.

حکومت های ایرانی و ترک پس از عرب، دیوان اشراف و دیوان برید را تأسیس کردند که اولی بر امور مردم نظارت می کرد و گفته ها و کردارها را زیر نظر داشت و دومی با پیک های سوار و تندرو خود پایتخت را از اوضاع ایالات و ولایات مستحضر می کرد. در واقع این دو دیوان و خصوصاً دیوان اشراف که کارکنان آن را مشرف می نامیدند سازمان های جاسوسی و امنیتی امروزه بودند.

هارون الرشید نیز در مسائل جاسوسی و اعزام خبرچینان و منهیان شهرت بسیار دارد. هارون جاسوسانی در خانه و دفتر برمکیان گماشته بود که اگر آنان نفس بکشند خبرش را به هارون برسانند، آنها هم سخنان و عملیات آنها را بزرگتر از آنچه می شد نقل می کردند از آن جمله دو غلام بچه از نواحی دریای خزر که دست پرورده هارون بودند و هارون آن دو را به منظور جاسوسی به جعفر هدیه کرده بود.

۱. بشیری، عباس؛ پور رحیم، مریم (۱۳۹۰)، اسرار تجاری الکترونیکی کاربردی در قانون تجارت الکترونیک ایران، تهران، انتشارات جنگل

در ترجمه ی فارسی یکی از کهن ترین متون ادبی و اخلاقی زبان پهلوی که نامه تنسر نام دارد و حدوداً به عهد خسروانوشیروان تعلق دارد چنین آمده است که تنسر هیربد هیربدان دوران اردشیر بابکان در پاسخ به نامه پراز پرسش جشنف شاه و شاهزاده طبرستان و «برشواذگر» جیلان و دیلمان و رویان و دنباوند که پیرامون مسائل مختلف مملکت از او سوالاتی می کند می نویسد: «اما دیگری که نبستی شاهنشاه منهیان و جواسیس برگماشت بر اهل ممالک مردم جمله از این هراسان اند و متحیرشدند» و به او چنین دلداری می دهد: «از این معنی (یعنی منهی و جاسوس گماردن شاه بر مردمان) اهل برائت و سلامت را هیچ خوف نیست»...

گاهی دولتمردان نه برای حفظ موقعیت شخصی، بلکه به منظور حفظ امنیت ملی و مقابله با توطئه های کشورهای استعمارگر به کسب اطلاعات مبادرت می نمودند. امیرکبیر مأموران خود را به کار جاسوسی از سفارتخانه ها، مراکز بیگانگان و عمال بیگانه می گماشت. و این کار یعنی کسب اطلاعات با به راه انداختن پلیس سیاسی و تفتیش افکار در سرکوب مردم و آزار خلائق متمایز است. دستگاه خفیه نگاری امیرکبیر نمونه یک سازمان نظارت کننده صالح است. این تشکیلات امیر را از چنان آگاهی هایی در زمینه سیاسی و اجتماعی و دیگر مسائل برخوردار کرده بود که نظیر آن هرگز در تاریخ ایران دیده نشده بود که زمامداری این همه آگاهی را در راه خیر و منفعت عموم، چون امیر به کار برده باشد. تسلط دستگاه خفیه نگاری امیرکبیر بر همه امور باعث می شد که مامورین و عمال دولت از رشوه گرفتن خودداری کنند. فرایشان و گماشتگان دولت از ترس پلیس مخفی امیر جرأت دریافت رشوه و حتی پاداش نداشتند.

رپورت نویسی یا خفیه نگاری که بعد از پایان انقلاب رژی به دستور ناصرالدین شاه متداول شده بود در دوره سلطنت جانشین او، مظفرالدین شاه و محمدعلی شاه نیز ادامه یافت. از محتوای گزارش ها چنین برمی آید که بسیاری از خفیه نگاران در زمره خدمت گزاران و یا به اصطلاح آن دوران آدم های در خانه (نوکران)، قاپوچی ها، نایب ها، فراش ها، آشپزها و آبداری ها منازل بزرگان و علماء بوده اند که به طور محرمانه رفت و آمدها و اسرار خصوصی اربابان خود دسترسی داشتند.

در حدود سال ۱۳۱۲ ه.ش شبکه های جاسوسی شوروی سابق در ایران با دقت خاصی سازماندهی شده بود. روس ها در فعالیت نوین خود در ایران از چند عامل مهم برخوردار بودند.

۱. وجود روابط حسنه و سنتی عده ای معدود از اقلیت های مذهبی با روس ها که به واسطه پاره ای از عوامل، خود را به روس ها نزدیکتر می دانستند.

۲. استفاده از مهاجرین یعنی ایرانی هایی که سال ها در قفقاز بوده و با داشتن افکار تند افراطی ها به میهن خود مهاجرت کرده بودند.

۳. استفاده از عوامل اداری، بازرگانی و خدماتی سازمان های روسی در ایران نظیر حمل و نقل، بیمه، بانک ایران و روس، شیلات و غیره...

۴. مهم تر از همه ، عوامل اطلاعاتی روسیه به این نتیجه رسیدند که می‌توان در صورت نیاز همکاری صمیمانه بسیاری از رجال ایران را که دارای عقاید روسوفیلی بودند و فرقی میان روسیه تزاری و روسیه شوروی نمی‌گذاشتند از طریق پرداخت پول و فراهم آوردن وسایلی که چشم جاه طلب آنان را خیره کند جلب کرد.^۱ پس از پایان جنگ جهانی دوم، سازمان های اطلاعاتی و امنیتی با سرعت بیشتر و پیچیدگی و تجهیزات افزون تری روبه رشد گذاشتند. سه سازمان مهم اطلاعاتی و امنیتی انگلستان در دوره بعد از جنگ، یعنی سرویس اطلاعاتی مخفی ، اداره مرکزی مخابرات دولتی و سرویس امنیتی خود باقی ماندند و افزون بر آن، این کشور به طور شدیدی درگیر فعالیت جمع آوری اطلاعات مخفی شد به طوری که سیستم جمع آوری اطلاعات در دوره بعد از جنگ را دستخوش تحولات جدید نمود. سرویس اطلاعات مخفی انگلستان، به شدت در قضیه سرنگونی نخست وزیر ایران، دکتر محمد مصدق بازگرداندن قدرت به پادشاه شرکت داشت.

سازمان های اطلاعاتی امنیتی شوروی سابق^۲ با ادغام سازمان امنیت و پلیس به وجود آمد و وظایف سابق پلیس سیاسی، مسئولیت پنهانی در خارج به جز عملیات^۳ سازمان اطلاعات نظامی و وظایف گارد مرکزی به عهده K.G.B گذاشته شد.

سازمان سیا^۴ (سازمان اطلاعات مرکزی ایالات متحده آمریکا) یکی از مهمترین و فعالترین سرویس های اطلاعاتی دنیا است که تاکنون در مناطق مختلفی اقدام به عملیات تجسسی نموده است.

بعلاوه از آغاز قرن حاضر سرویس های جاسوسی در کشورهای همچون فرانسه ، آلمان ، ایتالیا، کانادا، اسرائیل، چین و سایر ممالک دنیا بصورت سازمان یافته ایجاد گردیده است.

امروزه جاسوسی با ابزارهای دقیق فنی، مخابراتی و الکترونیکی از قبیل ماهواره جاسوسی، دستگاه شنود، هواپیمای جاسوسی و غیره صورت می گیرد.

به طور خلاصه جاسوسی در دوران های قدیم به صورت ابتدایی و ساده توسط شخص انسان صورت می گرفت و به این صورت که جاسوسان با تغییر قیافه، پنهان ساختن هویت واقعی و شیوه های دیگر مبادرت به جاسوسی می کردند ولی امروزه جاسوسی نه تنها توسط افراد آموزش دیده و خبره، بلکه با استفاده از ابزارهای گوناگون نیز انجام می گیرد.

جاسوسی داخلی نیز به نوبه خود گاهی به انگیزه حفظ تاج و تخت صورت می گرفت و در برخی از موارد نیز به انگیزه ی جلوگیری از فساد، ارتشاء و ستم کارگزاران دولتی بر مردم انجام می پذیرفت که این اقدام مسلماً اقدامی

۱. بشیری، عباس؛ پور رحیم، مریم (۱۳۹۰)، اسرار تجاری الکترونیکی کاربردی در قانون تجارت الکترونیک ایران، تهران، انتشارات جنگل

2. K.G.B
3. G.R.U
4. C.I.A

مثبت بوده و در هر حکومت چنین مراقبتی لازم و مفید می باشد. و در آخر اینکه دولت های استعمارگر برای سرکوب مبارزان و نیز چپاول هرچه بیشتر کشورهای ضعیف از افراد مختلف و خصوصاً رجال دولتی و نیز از اشخاصی که به نوعی به دولت استعمارگر احساس تعلق می کردند برای جاسوسی استفاده می نمودند.

از آنجا که موضوع جاسوسی، اطلاعات و اسرار مربوط به حاکمیت کشورها، استقلال و امنیت آنها می باشد، می توان گفت از زمانی که حکومت ها هرچند در شکل ساده خود به وجود آمدند و به دنبال آن مرزبندی و حدود و ثغور بین این حکومت ها شکل گرفت، ارتکاب جرایمی چون جاسوسی نیز قابل تصور می باشد.

در کتاب «جاسوسی و ضد جاسوسی» در مورد پیدایش جاسوسی در تاریخ آمده است:

جاسوسی به همراه پنهان کاری، هستی یافته است. به همراه نوع بشر انسان های اولیه که در کمین شکار می نشستند، پنهان کاری می کرده اند. درست مثل حکومت هایی که از تکنولوژی پیشرفته خود حفاظت می کنند و یا تسلیحات خود را مخفی می دارند و هربار که یک گروه یا ملت سدّی از اسرار به دور خود می کشد، دیگر گروه ها و دیگر ملت ها، بعضاً به قصد سلطه جویی و غالباً به منظور دفاع می کوشند در آن رخنه ای ایجاد کنند.^۱

متون بسیاری بر باستانی بودن فعالیت های جاسوسی مهر تأیید نهاده اند. تورات، داستان های روسای قبایلی را که موسی برای شناسایی سرزمین کنعان فرستاده برای ما حکایت می کند و از مأموران یوشع در شهر اریحا و بسیاری جاسوسان کمتر شناخته شده دیگر در لا به لای اوراق این کتاب مقدس نام برده شده است.

کتیبه های «معابدالصور» بیانگر آن است که جاسوسان از مهمترین علل پیروزی در جنگ ها بوده اند.

هرودت نیز شرح مفصلی از ترفندهای جاسوسی مورد استفاده داریوش را که منجر به فتح بابل توسط وی شد بیان داشته است.

تاریخچه ی تقنینی

قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳ دیماه ۱۳۶۲: قانون گذاری مذکور اولین قانون مصوب می باشد که در آن راجع به جرایم خیانت و جاسوسی موادی به تصویب رسید و به مورد اجراء گذاشته شد. در باب دوم قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۶۲ تحت عنوان کلی در جنحه و جنایاتی که مضر به مصالح عمومی است جرائمی پیش بینی شده که فصل اول آن تحت عنوان «در جنحه و جنایت بر ضد امنیت مملکت» و در مبحث اول جنحه و جنایت بر ضد امنیت خارجی مندرج می باشد و از ماده ۱۱ تا ۱۶ راجع به خیانت و جاسوسی می باشد.^۲

در ۱۱ خردادماه ۱۳۶۷ به موجب قانون مصوب تحت عنوان قانون مجازات مقدمین بر علیه امنیت و استقلال مملکتی، ماده ۱۱ قانون مجازات عمومی صریحاً منسوخ گردید و قانون اخیر الذکر جایگزین آن گردید که موادی از

۱. ژان پیر آلّم ، جاسوسی، ترجمه ابوالحسن سرو قد مقدم (مشهد : موسسه چاپ و نشر آستان قدس رضوی ، چاپ اول ، ۱۸۱۹، ص ۳.

۲. بهمنی، محمد مسعود. (۱۳۹۵) بحران آب در ایران و جهان. تهران: نشر کیکاووس.

آن قانون راجع به خیانت به کشور و قیام مسلحانه علیه کشور با مشارکت خارجی بود. قانون مجازات مقدمین بر علیه امنیت و استقلال مملکت که خود نسخ مواد ۱۱ و ۷۲ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۶۲ بود. به وسیله ماده واحده قانون اصلاح قسمتی از قانون دادرسی و کیفر ارتشا نسخ بعضی از مواد قانون مجازات عمومی مصوب ۲۶ تیر ۱۳۶۷ نسخ شد.

از طرفی در سال ۲۳۲۶ که قانون دادرسی و کیفر ارتش به تصویب رسید در باب دوم تحت عنوان در جنحه و جنایات و کیفر آن در فصل اول تحت عنوان خیانت، جاسوسی، تحریک به جنایت، مواد ۳۲۱ تا ۳۲۳ به تصویب رسید. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و در تیرماه ۱۳۵۸، لایحه قانونی تشکیل دادگاه فوق العاده رسیدگی به جرایم ضد انقلاب به تصویب رسید که یکی از صلاحیت های آن دادگاه رسیدگی به جرایم خیانت و جاسوسی بود و مواد ۵ تا ۶ لایحه قانون مذکور راجع به جرایم خیانت با دشمن بود که البته مواد مذکور از قانون دادرسی و کیفر ارتش و قانون مجازات عمومی اخذ شده بود.

الف: قانون مجازات اسلامی این قانون مواد ۱۲ تا ۱۶ قانون مجازات عمومی سابق را در مواد ۲ تا ۱ خود با تغییراتی که بیشتر در زمینه میزان و نوع مجازات داده شده آورده است.

تاریخچه‌ی تئوری پردازی

بحث از مکاتب مشهور حقوق جزا و اندیشه های کیفری بسیار مفصل بوده و خارج از موضوع اصلی این فصل از کتاب می باشد. اما به فراخور موضوع در این قسمت به مرور کلی برخی اندیشه های مکاتب حقوق کیفری و علمای بزرگ این مکاتب پیرامون جرم سیاسی و نحوه برخورد و مقابله با آن در نظام حقوقی مختلف پرداخته می شود.

بکاریا که از بنیان‌گذاران مکتب کلاسیک به شمار می رو، تبعید را بهترین مجازات برای مرتکبین جرایم علیه حکومت، یعنی جرایمی چون توطئه و جاسوسی و خیانت به کشور می داند و شدیداً مجازات اعدام را محکوم می نمود. به عقیده وی نخستین جرایمی که بدلیل خطرات آن، مهمترین جرایم تلقی شدند، جرایم علیه حکومت بود.

ژان ژاک روسو در کتاب معروف خود «قرارداد اجتماعی» حق مجازات را برای جامعه ناشی از یک قرارداد اجتماعی می داند این قرارداد بین افراد جامعه و دولت به نمایندگی از سوی جامعه منعقد شده است و بر اساس آن دولت مکلف است که هر کس را که حقوق و آزادی‌های افراد جامعه به وسیله وی نقض شده است، به مجازات برساند.

بر همین اساس مجرمین به خصوص مرتکبین جرایمی چون جاسوسی، با اراده و اختیار خود قراردادی را که با جامعه بسته بودند نقض کرده و چون به حقوق اجتماع تجاوز کرده اند، دیگر عضو جامعه محسوب نمی شوند و بقای جامعه با حیات آنها سازگار نیست و باید یکی از این دو از بین بروند و از آنجا که این مجرم است که پیمان شکنی کرده است و قرارداد اجتماعی را نقض نموده باید او را به قتل رساند. هرچند بکاریا از مخالفین اصلی مجازات اعدام به شمار می رود و لیکن او نیز در دو مورد کیفر مرگ را می پذیرد، یکی در موردی که وجود بزهکار می تواند

دگرگونی خطرناکی در شکل حکومت ایجاد کند. دیگر وقتی که مرگ تبه‌کار تنها عامل بازدارنده‌ی ای است که موجب انصراف سایرین از ارتکاب جرم می‌شود.^۱

از اوایل قرن نوزدهم به تدریج و به تفکیک بین جرایم سیاسی و جرایم عادی تحولاتی در زمینه مجازات مجرمین سیاسی به وجود آمده است. در قانون جزای ۱۸۹۸ فرانسه که تحت نفوذ ناپلئون تدوین گشت برای اولین بار جرایم عادی و جرایم سیاسی تفکیک شدند و جاسوسی در این تقسیم بندی در گروه جرایم سیاسی جای گرفت.

به هر حال از آنجا که در آن زمان، جاسوسی را از مصادیق جرایم سیاسی محسوب می‌کردند و مکتب کلاسیک مسئولیت اخلاقی کمتری برای مجرمین سیاسی که هدف انسانی و اصلاح طلبانه را دنبال می‌کنند، نسبت به سایرین قائل بود، تحولاتی در مجازات جرم جاسوسی به وجود آمد و مجازات جرایم سیاسی و از جمله جاسوسی تخفیف یافت و از این رو، طرفداران این مکتب پیشنهاد حذف مجازات اعدام را در جرایم سیاسی مطرح کردند.

با نفوذ اندیشه‌های کیفری مکتب کلاسیک در برخی قوانین کیفری، مجازات اعدام در جرایم علیه امنیت کشور که از مصادیق جرایم سیاسی محسوب می‌شدند، خفیف تر گردید و قانون اساسی فرانسه مجازات اعدام را در مورد جرایم سیاسی لغو کرد و به جای این مجازات در قانون ۱۳۶۵ مجازات تبعید و نگهداری در قلاع مستحکم، وضع گردید.

از آنجا که تبعید و زندان در کاهش جرایم، خصوصاً جرایم علیه امنیت تأثیری نداشت و حتی آمار جرایم بیانگر نرخ سریع رشد جرم بود به نظر می‌آید که این مکتب توفیقی در بهبود وضع جامعه و کاهش جرایم حاصل نکرد و همین امر سبب شد تا راه نفوذ اندیشه‌های کیفری مکتب تحقیقی ایتالیا در حقوق جزای دیگر کشورها از جمله فرانسه هموار شود.

بر اساس تئوری مکتب تحقیقی که توسط لمبروزو، فری و گاروفالو در ایتالیا در اواخر قرن نوزدهم شکل گرفت، انسان مختار و آزاد نیست، بلکه همواره تحت نفوذ نیروهایی است که کنترلی بر آنها ندارد و انسان‌ها تابع شرایط جاودانی زندگی و طبیعت هستند و به همین جهت دیگر برای بزهکاری مسئولیت اخلاقی قائل نبودند؛ بلکه مسئولیت اجتماعی که مبتنی بر حالت خطرناکی بود، جایگزین آن شده بود.

گراماتیکا بنیان‌گذار مکتب اجتماعی، نسبتاً تندرو بود و حتی در نظر داشت مفاهیم بزه، مسئولیت و کیفر را کاملاً حذف کند؛ وی معتقد بود که تدابیر دفاع اجتماعی باید جایگزین مجازات شود و به جای مجازات علیه مجرم باید به دنبال اصلاح و بازسازی اجتماعی وی بود.

مارک آنسل بنیان‌گذار مکتب دفاع اجتماعی جدید معتقد بود، که چارچوب حقوق کیفری باید حفظ شود و تدابیر پیشگیرانه در چارچوب حقوق کیفری اعمال شود. وی معتقد بود که بهترین راه دفاع اجتماعی، انطباق پذیری

۱. بهمنی، محمد مسعود. (۱۳۹۵) بحران آب در ایران و جهان. تهران: نشر کیکاووس.

مجدد و از بین بردن زمینه های ارتکاب بزه در جامعه از سوی دیگر می باشد. به هر حال دفاع اجتماعی مخالف اصول خود با کیفر مرگ و تردید خود نسبت کیفر زندان را که موجب ناسازگار شدن اجتماعی فرد می شود ، اعلام می دارد. بدین ترتیب جنبش دفاع اجتماعی طرفدار کیفرزدایی است.

از مجموعه آراء مکاتب دفاع اجتماعی و دفاع اجتماعی نوین می توان استنباط کرد. بهترین راه پیشگیری از جرایم علیه امنیت کشور از جمله جاسوسی تأسیس حکومتی مشروع و مردمی با مقبولیت تمام و کامل می باشد و به طور کلی مهمترین و اصلی ترین وظیفه در راه پیشگیری از جرایم بر دوش دولت است. یعنی حکومت باید عوامل زمینه ساز اینگونه جرایم را در جامعه مرتفع سازد و در مرحله درمان و اصلاح بزهکار نیز باید تدابیر دفاع اجتماعی متنوع باشند تا قاضی با تشکیل پرونده شخصیتی در مورد مرتکبین جاسوسی با توجه به شخصیت هر مرتکب و طرق بازسازی اجتماعی وی ، تدبیر خاصی اتخاذ کند. از جمله تدابیر دفاع اجتماعی می توان به جریمه محرومیت از حقوق اجتماعی و کارهای عام المنفعه اشاره کرد.

امروزه دیگر از چند مکتب حقوقی به خصوص نمی توان سخن گفت ، چراکه مکتب و اندیشه های کیفری متعددی در سرتاسر جهان اجاد شده اند و در واقع می توان گفت که در عصر کثرت و تنوع آموزه ها و اندیشه های کیفری قرار داریم و با توجه به همین تنوع آموزه های کیفری ، سیاست جنایی متنوعی نیز بوجود آمده است و در زمینه برخورد با جرایم علیه امنیت کشور و از جمله جاسوسی تدابیر مختلفی اتخاذ می گردد. اصلاح و بازسازی اجتماعی بزهکار، تدابیر پیشگیرانه ، دفاع از جامعه ، ارباب ، سزادهی توأم با رعایت حقوق بشر و ... به عنوان اهداف مختلف و متنوع ضمانت اجرای کیفری مطرح هستند و بر همین اساس نحوه ی برخورد و مجازات جرایم علیه امنیت کشور متنوع و در قوانین کیفری کشورهای مختلف دارای شدت و ضعف فراوان می باشد.

فصل ۲: احکام تجسس و جاسوسی

احکام تجسس حرام

همچنان که در فصل دوم، تجسس های حرام را در دو بخش مورد بررسی قرار دادیم، یکی تجسس در زندگی خصوصی افراد و دیگر تجسس بر ضد نظام، در اینجا نیز همین تقسیم بندی مورد توجه قرار می گیرد .

احکام تجسس در امور خصوصی افراد

تجسس در امور خصوصی مسلمانان چنان که گذشت حرام است و قرآن و سنت بر این حرمت دلالت داشت. به علاوه در فقه اسلامی نیز این عمل ممنوع خوانده شده است و کسی که مرتکب آن شود احکام خاصی متوجه او می گردد این احکام فقهی گرفته شده از همان آیات و روایات مثلاً در کتاب های فقهی برای اثبات حرمت تجسس در امور خصوصی افراد، علاوه بر این که در روایات خاصی که صریحاً تجسس را منع فرموده استدلال کرده اند به روایات مربوط به وجوب دفاع از حریم و عرض نیز تمسک جسته اند. در اینجا برخی از احکام و روایات را ذکر می کنیم:

۱. حرمت اطلاع بر عورات: در حدیث آمده است که: «عوره المومن من علی المومن حرام»

درباره معنای عوره از امام (ع) سوال می کند، حضرت پاسخ می دهد یعنی آشکار نمودن سر مؤمن حرام است. در بحارالانوار درباره معنای این کلمه آمده «العوره کل امر قبیح ستره الانسان أنفه او احیاء»؛ یعنی عورت عبارت است از هر چیزی زشتی که انسان آن را از روی غیرت یا حیاء می پوشاند و پنهان می کند.^۱

بنابراین می توان گفت به طور کلی هر امر زشتی خواه مربوط به جسم انسان باشد یا روح انسان، آشکار نمودن آن برای دیگران حرام است، به جز در برخی موارد استثنائی که قبلاً ذکر شد از قبیل جواز تفحص از عیوب پنهان کودک و نوجوان برای سرپرست آنها، یا جواز اطلاع بر عیوب نسبت به طرفین ازدواج، همچنین جواز اطلاع از عیوب برای خریدار و مشتری چنان که حضرت علی (ع) به تاجران فرمودند: «یا معاشر التجار اجتنبوا خمسه اشیاء حمد البایع و دم المشری، والیمین علی البیع و کتمان العیوب و الریاء یصع لکم الحلال و یحصلوا بذلک من الحرام.»؛ یعنی ای گروه تاجران از پنج کار بپرهیزید. ستایش فروشنده از جنس خود، مزمت نمودن خریدار جنسی را که می

---

۱. کرکی، نورالدین علی بن حسین بن عبدالعالی (محقق ثانی)، جامع المقاصد فی شرح القواعد، پیشین، ج ۲، ص ۱۳۰

خواهد بخرد، سوگند خوردن بر سر معامله، پنهان نمودن عیوب و رباخواری (از این پنج عمل بپرهیزید) تا بدین وسیله مال حلالتان صحیح و سالم باقی بماند و از مال حرام نجات یابید.^۱

به غیر از موارد استثنائی، در سایر موارد بر هر مؤمن و مسلمانی واجب است که اسرار و عیوب را بپوشاند خواه مربوط به خودش یا خانواده اش و یا سایر مسلمانان باشد. از امام جعفر صادق (ع) روایت شده که به بعضی از اصحاب خود فرمودند: «لا تطلع صدیقک من سرک الاعلی ما لو اطلع علیه عدوک لم یضرك فان الصدیق فدیكون عدولک یوماً»؛ یعنی دوست را از سر خود آگاه مکن مگر در صورتی که اگر دشمنت بر آن اطلاع یابد برایت ضرری نداشته باشد، زیرا ممکن است دوستت روزی دشمنت گردد.

در کتاب های فقهی درباره حرمت اطلاع بر عورات و زشتی های پنهان و وجوب دفاع در برابر متجاوز مطالبی آمده که در اینجا بیان می کنیم.

شهید ثانی (ره) در کتاب شریف شرح لمعه فرموده: «ولواطع علی عوره قوم و لوالی وجه امراه بمحرم للمطلع فلهم زجره فان امتنع و اصر علی النظر جاز لهم رمیهما یندفع به، فان فعلو فرمو بحصاة و نحوها فحنی کان هدراً»؛ یعنی اگر کسی از آنچه که مردم پنهان می دارند اطلاع بجوید و هرچند صورت نامحرمی باشد، آن ها حق دارند او را از کارش بازدارند. پس اگر دست از کار خود نکشید و اصرار ورزید بر آنان جایز است که برای دور کردن و راندن او چیزی به سویش پرتاب کنند، حال اگر چنین کردند و یکی یا چیزی مانند آن به طرفش انداختند و مجروح گردید، خونس به هدر است یعنی دیه یا قصاص ندارد.^۲

در کتاب جواهر الکلام نیز این مطلب آمده است: «من اطلع عورات قوم مقصد الی ما یحرم علیه منهم و لو من ملکه فلهم زجره قطعاً از هو من المدافعه عن العرض أيضاً و حینئذ فلو أصر فرموه بحصاة أو عوداً او غیرهما...»؛ یعنی هرکسی قصد نگاه کردن به چیزهایی که بر او حرام است به خانه مردم سرک بکشد، آنان حق دارند او را از خود دور کنند و برانند حتی اگر آن شخص از خانه و منزل خود به آن نگاه کند حال اگر او اصرار ورزید و دست از کار خود برنداشت آن ها حق دارند با پرتاب کردن چیزی به سوی او از قبیل ریگ، چوب و مانند آن او را از کارش بازدارند.

در سایر کتاب های فقهی نیز همین مطلب آمده است. از قبیل «تحریرالوسیله، مبانی تکلمه المنها، مسالک الافهام» و غیره مثلاً در تحریرالوسیله آمده است: «من اطلع علی عورات قوم بقصد النظر الی ما یحرم علیه منهم فلهم زجره و منعه، بل وجب ذلک، ولو لم ینزجر جاز دفعه، بالضرب و نحوه...»؛ یعنی هرکس به قصد نگاه کردن، امور پنهان دیگران که اطلاع او بر آن حرام است، به خانه مردم سرک بکشد، آن ها حق دارند او را از کارش باز دارند، بلکه واجب است چنین کنند، و اگر دست برنداشت جایز است با زدن و مانند آن او را از خود دور کنند علت جواز این

۱. بهمنی، محمد مسعود. (۱۳۹۵) بحران آب در ایران و جهان. تهران: نشر کیکاووس.

۲. جبل عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی) الروضة البهیة فی شارح للمعة المدتیة، پیشین، ج ۱، ص ۳۲۴

کارها این است که دفاع از حریم و عرض همچون دفاع از جان و مال واجب است و در احادیث و کتاب های فقهی این مطلب آمده است.^۱

۲. وجوب دفاع از حریم و عرض: بر هر مسلمانی واجب است از جان، مال، حریم، عرض خود را دفاع کند و بر دیگران نیز تجاوز به آن ممنوع است. در کتاب شریع الاسلام چنین آمده: «للانسان یدفع عن نفسه و حریمه و ماله ما استطاع»؛ یعنی بر هر انسانی واجب است که از جان، حریم و مال خود به هر اندازه که می تواند دفاع کند.

در کتاب جواهر الکلام نیز همین مطلب تفصیل بیشتری آمده است: «لاخلاف و لاشکال فی انه للانسان ان یدفع المحارب او اللص او غیرهما عن نفسه و حریمه و ماله ما استطاع للأصل و الاجماع بقسمیه و ما تقدم من النصوص فی المحارب»؛ هیچ اختلاف نظر و هیچ اشکالی نیست در این که بر انسان واجب است که در برابر محارب، دزد و مانند این ها از جان، حریم و مال خود تا آنجا که در توانش است دفاع کند و دلیل این وجوب هم اصل (اصالت سلطنت) است و هم اجماع چه محصل و چه منقول و هم نصوص، در روایاتی که قبلاً درباره محارب گذشت.

نه تنها بر انسان واجب است که از خویشتن دفاع کند، بلکه در صورت امکان واجب است که از دیگران نیز دفاع کند، صاحب جواهر در این باره فرموده: «للنّاس أن یدفع عن نفسه و حریمه و ماله ما استطاع ... بل و عن غیره، للأصل و عموم الاعانه علی البرّ غیر ذلک»، یعنی بر انسان واجب است که از جان، حریم و مال خود دفاع کند به هر اندازه که توان دارد بلکه از غیر خود (از جان، حریم و مال دیگری) نیز دفاع کند، به دلیل اصل (اصالت سلطنت) و به دلیل عموم آیه «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى»؛ که خدای تعالی به مؤمنان فرمان می دهد تا در کارهای نیک و پرهیزگاری همدیگر را یاری کنند و نیز دلایل دیگری غیر از این ها وجود دارد که مؤمنان را به دفاع از دیگران در صورت امکان قبیل روایاتی که مسلمانان را به یاری یکدیگر دعوت می کنند. مثلاً از امام باقر (ع) روایت شده که پیامبر اسلام (ص) فرمودند: «من سمع رجلاً ینادی یا للمسلمین فلم یجبه فلیس بمسلم»؛ یعنی هر مسلمان که صدای انسان گرفتار را بشنود که از مسلمانان کمک می خواهد، چنانچه اجابتش نکند مسلمان نیست.

بنابراین انسان در قدم اول باید از جان، ناموس و مال خود را تاجایی که می تواند دفاع کند و در مرحله بعد در صورت امکان به دفاع دیگر گرفتاران بپردازد. خلاصه دفاع نمودن از خود یا دیگران، در برابر متجاوزان امری است که شارع مقدس فرمان داده علاوه بر این که عقل سلیم هر انسان به پسندیده بودن آن حکم می کند، زیرا آن را از مصادیق عدل می داند چه اینکه تجاوز به حریم دیگران را از مصادیق ظلم می داند از این روی زشت و قبیح بودن آن حکم می کند. تفحص در امور صرفاً شخصی دیگران از آنجایی که تجاوز به ناموس و حریم افراد است، حرام می باشد. واجب است که شخص متجسس را دور نموده و در مقابل تجاوز او از خود دفاع کرد و براساس آن که دفاع از

۱. جیل عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی)، مسالک الافهام، ج ۱۵. انتشارات المعارف الاسلامیه، قم، بی تا، ج ۱۵، ص ۵۶

دیگران نیز واجب بود پس در صورت امکان باید با کسی که نسبت به حریم و ناموس دیگران تجسس می کند نیز مقابله کرد و او را از کارش ممانعت نمود .

۳. کیفیت دفاع از حریم و عرض: این که گفته شد دفاع از جان، ناموس و مال درمقابل متجاوز واجب است؛ آیا به هر شکل و یا هر وسیله ای می توان دفاع نمود یا این که شرایط و ضوابطی دارد؟

آنگونه که در کتاب های فقهی ذکر شده در دفاع باید رعایت ترتیب شود. یعنی از آسان ترین راه شروع کرد و به تدریج به مراتب بالاتر و سخت تر رسید. به این صورت که اگر مراتب پایین تر و سهل تر کارسازتر باید از آن استفاده کنیم ولی اگر کارسازتر نبود به مراتب و مراحل بعدی که دشوارتر است تمسک می جوئیم .

در شرایع الاسلام در این باره آمده است: «يجب الاعتماد على الأسهل»؛ در دفاع واجب است به آسان ترین راه تمسک کرد .

صاحب جواهر در توضیح کلام محقق این عبارت را آورده: «فلو اندفع الخصم بالتنبیه و لو بالتحنح فعله و ان یندفع بالصباح عول علی الید فان لم تغن فبالعصافان لم تکفبالسلاح الی غیر ذلک من افراد الترقی من الأسهل الی الصعب ثم الأصب»؛ یعنی ابتدا باید به شخص متجاوز با اشاره کردن هشدار داد چنانچه اعتنا نکرد و دور نشده، با سینه صاف کردن (غریدن) اگر کارساز نبود پس اگر جز با فریاد زدن دور نمی شود باید فقط فریاد زد اگر باز هم به کار خود ادامه داد، به وسیله دست خود باید او را دور کنیم .

اگر این نیز مفید واقع نشد پس باید عصایی او را برانیم، اگر باز هم کفایت نکرد، باید از اسلحه استفاده کنیم .همین طور پیش می رویم تا بالاترین مراتب برسیم و در هر مرتبه نیز ابتدا از آسان ترین راه شروع می کنیم پس سخت و بعد سخت ترین راه را به کار می بریم.^۱

دلیل وجوب رعایت ترتیب چیست؟ در جواهر الکلام، دلیل آن فقط اجماع ذکر شده است. صاحب جواهر در این باره فرموده است: «ان مقتضی اطلاق النصوص عدم الترتیب المزبور، خصوصاً فی المحارب والصلح المحارب و المطلاع علی عیال غیره بل مطلق الدفاع فان لم یکن اجماعاً امکن المناقشة فیه، بل لعل السیره علی خلافه»؛ یعنی مقتضای اطلاق روایت، عدم ترتیب مزبور است مخصوصاً در مورد محارب، دزد محارب و کسی که بر عیال دیگری اطلاع می جوید، بلکه در مطلق دفاع در رعایت ترتیب واجب نیست. بنابراین اگر اجماع فقط بر وجوب رعایت ترتیب در دفاع وجود نداشت، امکان داشت بر وجوب آن مناقشه وارد کنیم، بلکه شاید سیره معصومین نیز برخلاف ترتیب مزبور باشد .

بنابراین تنها دلیلی که بر دفاع، ترتیب را واجب می داند اجماع و اتفاق نظر فقهای امامیه است و گرنه از روایاتو سیره معصومین (علیهم السلام) چنین چیزی استنباط نمی شود .

۱. بیگی، جمال، رزاق، خوشیاری (۱۳۹۲) جرایم رایانه‌ای و مقابله با آن در اسناد بین‌المللی، همایش منطقه‌ای چالش‌های جرایم رایانه‌ای در عصر امروز.

شهید ثانی (ره) در شرح لمعه درباره چگونگی دفاع در مقابل مطلع بر عورات، می فرماید: «يجب الندرج فی المرمی به من الأسهل الی الأقوی علی وجه ینزجر به، فان لم یندفع الا برمیة بما یقتله فهدر»؛ یعنی واجب است در آن چیزی که به سوی متجاوز پرتاب می‌کنند، رعایت ترتیب بشود یعنی ابتدا از چیزهای ساده تر و آسان تر شروع کنیم چنانچه کارساز نبود به تدریج از وسایل سخت تر استفاده می‌نماییم به طوری که به این وسیله دست از کار خود بردارد و دور شود، بنابراین اگر جز پرتاب کردن چیزی که سبب کشته شدنش می‌گردد یعنی قصاص و دیه ندارد.^۱

حال اگر بیننده و مطلع به کسی نگاه کند که از ارحام اوست آیا در این جا نیز همین احکام جاری است؟

در اینجا دو حالت دارد: یک وقت به چیزی نگاه می‌کند که بر او حرام نیست، در این صورت فقط می‌توان او را دور کرد و از کارش بازداشت اما نمی‌توان چیزی به سوی او انداخت و یا آسیبی به او رساند. اما یک وقت به چیزی نگاه می‌کند که بر او حرام است در اینجا همان احکامی که درباره اجنبی گفته شده بر او نیز جاری می‌شود، زیرا در این صورت حکم اجنبی را دارد و با او در حرمت نگاه کردن مساوی است.^۲

در شرح لمعه در این باره آمده است: «الرحم الذی یجوز نظره للمطلع علیهم بزجر لا غیر الا ان یکون المنظور إمرأه مجرد فیجوز رمیه بعد زجره کالا جنبی لمساواته له فی تحریم نظر العوره»؛ یعنی فرق کسی که به خانه دیگران سرک می‌کشد اگر از ارحام (خویشان محرم) آنان باشد فقط حق دارند او را از کارش منع کنند و دور نمایند مگر این که به آن کسی که نگاه می‌کنند زنی بدون پوشش کافی باشد که در این صورت نیز جایز است پس از این که او را نهی نمودند و او دور نشد به سوی چیزی پرتاب کنند و همانند اجنبی با او رفتار نمایند، زیرا در اینجا در حرمت نگاه کردن همچون اجنبی است.

آیا فرق می‌کند مطلع بر عورات و کسی که بر خانه مردم اشراف پیدا کرده، از منزل خودش نگاه کند یا از منزل دیگران و یا حتی در کوچه و خیابان به «و لا فرق بین امطلع من مالک المنظور و غیره حتی الطریق و ملک الناظر»؛ یعنی فرق نمی‌کند که این شخص مطلع، از خانه خود به او نگاه کند یا از خانه دیگران و یاغ (کوچه، خیابان) پس در همه این موارد همان احکام پیشین جاری است و می‌توان بر اساس مورد، آن شخص را منع نمود یا مردم از آنجا رفت و آمد می‌کنند خود را نپوشاند، حال اگر دیگری به او نگاه کرد، حق ندارد او را مورد ضرب و جرح قرار دهد و چیزی مانند سنگ و چوب به طرف او بیندازد. (زیرا خودش مقصر است) چنین کسی فقط حق دارد شخص ناظر را از کارش باز دارد و نهی نماید به دلیل اینکه نگاه کردن آن شخص به او حرام است.

۱. کرکی، نورالدین علی بن حسین بن عبدالعالی (محقق ثانی)، جامع المقاصد فی شرح القواعد، پیشین، ج ۲، ص ۱۲۲

۲. همان منبع پیشین

شهید ثانی در این باره فرموده است: «لو كان المنظور في الطريق لم يكن له رمى من ينظر اليه - لتفربطه - نعم له زجر، لتحريم نظره مطلقاً؛ یعنی اگر کسی که بدون پوشش است در راهی باشد، حق ندارد کسی را که به او نگاه می کند رمی نماید، زیرا کوتاهی و تفريط از خود او بوده. بلکه حق دارد شخص ناظر را از کارش منع کند به دلیل اینکه نگاه کردن او مطلقاً حرام است چه در خیابان باشد و چه در غیرخیابان.^۱

البته در صورتی است که کسی با اختیار پوشش خود را کنار بگذارد و به خیابان پا بگذارد، اما اگر کسی از رویاضطرار و ناچاری پوشش خود را کنار بگذارد و به خیابان پا بگذارد و در این صورت می توان به طرف کسانی که به او نگاه می کنند چیزی پرتاب کرد و آن ها را مورد ضرب و جرح قرار داد. صاحب جواهر در این باره فرموده: «الظاهر جواز الرمی ان كان تعريه عن اضطرار او اكراه»؛ یعنی ظاهراً جایز است بیننده را رمی نمود در صورتی که بدون پوشش ماندن شخصی از روی اضطرار و یا اکراه باشند.^۲

۴- ضمان یا عدم ضمان: در این قسمت می خواهیم بینیم در صورت خیانت وارد شدن بر شخص ناظر و مطلع، در چه صورتی ضمان به وجود می آید و در چه صورتی ضمان ایجاد نمی شود. در اینجا ابتدا موارد ضمان و سپس موارد عدم ضمان را ذکر می کنیم.

الف) ضمان:

بعضی از مواردی که موجب ضمان می شود و فقها در کتاب های خود بیان فرموده اند در اینجا می آوریم.

صاحب جواهر (ره) فرموده است: «لو بادر من غير زجر ضمن لكونه عادياً یا فيتدرج في عمومات الضمان»؛ یعنی اگر بدون اینکه ناظر و مطلع را زجر و منع نماید، مبادرت به رمی و ضرب او کند، چنان چه جنایتی بر او وارد شود ضامن است، زیرا متجاوز به حساب می آید. بنابراین تحت عمومات ضمان قرار می گیرد.

پس یکی از مواردی که موجب ضمان می گردد هنگامی است که بدون اینکه ترتیب لازم را رعایت کند، اقدام به جنایت نماید.^۳

امام خمینی (ره) فرموده است: «و لو كان المطلع رجماً لنساء صاحب البيت فان نظر الى ماجاز نظره اليه من غير شهوة و ريبه لم يجز رميه، فلور ماه و جنی عليه ضمن»؛ یعنی اگر مطلع و ناظر از ارحام خانم خانه باشد، چنان چه به چیزی که برایش جایز است بدون شهوت و ريبه نگاه کند، جایز نیست او را رمی نمایند، پس اگر او را رمی کنند و بدین سبب جنایتی بر او وارد شود ضامنند. مورد دیگر که در تحریر الوسیله ذکر شده این است که: «و لو كان المشرف على العورات اعمى لایجوز ان یناله بشيء فلونال و جنی عليه ضمن، و کذا لو كان ممن لایری البعید و کان

۱. بیگی، جمال، رزاق، خوشیاری (۱۳۹۲) جرایم رایانه‌ای و مقابله با آن در اسناد بین‌المللی، همایش منطقه‌ای چالش‌های جرایم رایانه‌ای در عصر امروز.

۲. حلی، ابو منصور حسن بن یوسف مطهر، قواعد الاحکام، انتشارات الاسلامیه، قم، ربیع الثانی ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۵۰۰.

۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (۶۳۰-۷۱۱ق)، لسان العرب، بیروت، نشر دار الصادر.